

DE PANTHERSTELLUNG

Pothbrug, Woudenberg

*Een overzicht
1-1-2016*

Dankwoord

Mijn belangstelling voor de Pantherstellung is voortgekomen uit het boek van Bert Rietberg, De Grebbelinie. In die prachtige, cultuurhistorische gids wordt een korte passage aan dit militaire relict gewijd. Het is niet verwonderlijk, dat de Pantherstellung in een studie over de Grebbelinie wordt aangehaald. Of we het willen of niet, maar de geschiedenis van de Pantherstellung is nauw met die van de Grebbelinie verbonden.

In 1745 nam de historie van de Linie een aanvang, exact tweehonderd jaar later, in 1945, werd onder een andere naam het verhaal van de Linie als militair object afgesloten.

Daarna deden zoals gebruikelijk de jaren van de vergetelheid hun intrede, en daarmee van het verval van de Linie. Het is te danken aan het enthousiasme van vele vrijwilligers, noem het gerust de grote verdienste, vereend in stichtingen als Grebbelinie in Beeld, Grebbelinie in 't Vizio enzovoort, dat de bijna vergeten geschiedenis weer levend wordt gemaakt voor hen die na ons komen. En niet alleen het verhaal van de geschiedenis, maar ook de tastbare, bijna verloren gegane resten zijn weer in ere en zelfs in oude glorie hersteld. Ik hoef nauwelijks te refereren aan de hedendaagse kroonjuwelen zoals, om slechts enige voorbeelden te noemen, de Post van Lambalgen, en het Fort aan de Buursteeg.

Voor de Pantherstellung, nog meer in het collectief geheugen weggedrukt dan eertijds de Linie, heeft het wat langer geduurd aler deze uit haar winterslaap werd gewekt. We kunnen er niet omheen, het is een deel van de geschiedenis geworden, onze geschiedenis die ook de moeite waard is om behouden te blijven. Het leed er omheen kunnen wij ons haast niet meer voorstellen, daar de laatste ooggetuigen steeds schaarser zijn geworden. We moeten ons thans noodgedwongen slechts beperken tot de tastbare herinneringen. Maar soms schemert in de oude archieven van onze onvolprezen Oud-Stichtingen een glimp door uit die duistere periode. Nog steeds is het verhaal van De Klomp verschrikkelijk, aangrijpend.

En er bleek nog veel informatie in de oude archieven aanwezig, weliswaar verspreid over vele schijven, maar het was en is nog toegankelijk.

Volgend artikel is slechts bedoeld als een eerste compilatie om bekendheid te geven aan dit onderdeel van ons militair cultureel erfgoed, *'opdat het niet vergeten worde'*, of verloren gaat. Verdere wetenschappelijke studies zijn inmiddels in volle gang, en zullen in de loop van 2017 het daglicht zien.

Met bijzondere dank aan de Stichtingen Oud Nijkerk, Oud Veenendaal, Oud Renswoude, Oud Woudenberg, Oud Bennekom, Historisch Hoevelaken, Oud Scherpenzeel, die zo vriendelijk en behulpzaam waren om gegevens uit hun archieven beschikbaar te stellen.

Mijn dank gaat ook uit naar Leo van Midden en Martin Wigtman, beiden voor de vele waardevolle suggesties, ondanks de eigen intensieve studie van eerstgenoemde. In de loop van 2017 zullen de resultaten van zijn onderzoek worden gepubliceerd. In dat jaar zal ook de Stichting Menno van Coehoorn de Vestingatlas Gelderland uitgeven, waarin ook de Pantherstellung uitgebreid aan bod zal komen.

Herman van Zanten,
Barneveld 2016

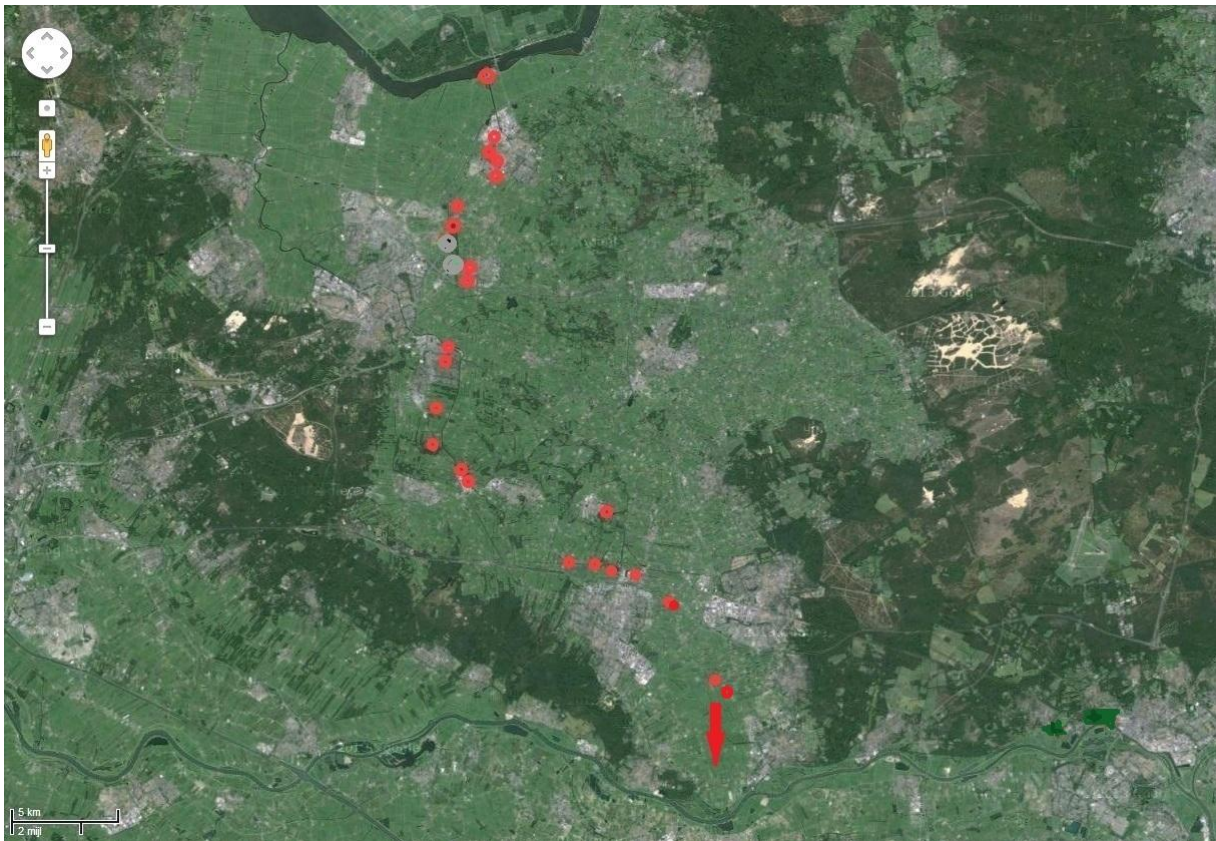
INHOUD

1. De Pantherstellung.	5
II. De inrichting van de Stellung.	6
Inschieten van het kanon	8
Camouflage	10
III. Verdwenen bunkers Nijkerk, Hoevelaken, De Klomp	11
IV. Overzicht van de nog bestaande bunkers R703	19
1 t/m 3, Bunkers, Nijkerk	20
1. Samuel Gerssenlaan	
2. Jan Tijmensteeg	
3. Weldammerlaan	
4 en 5, Bunkers Asschat, Leusden	29
4. Asschat Noord	
5. Asschat Zuid	
6, Bunker Lange Steeg, Leusden	30
7, Bunker aan de Bruinenburgersluis Woudenberg	33
8, Bunker aan de Pothbrug, Woudenberg	35
9 t/m 11, Bunkers te Veenendaal	39
9. Woudegge	
10. Juffersdijk	
11. Buursteeg	
12, Bunker Harsloweg, Bennekom	51
V. Opmetingstekeningen en kostenberekening	56

I. Pantherstelling.

De in 1944 - 1945 door de Duitsers aangelegde Pantherstelling is een verlengde van de Westwall over Nederlands grondgebied van Arnhem tot het IJsselmeer. Een tweede verdedigingslinie werd gepland van Arnhem langs de IJssel naar Groningen.

Van Amersfoort tot Veenendaal volgt de stelling het tracé van de oude Grebbelinie. Dit is heel goed te zien wanneer de bunkers op een kaart worden uitgezet. In de Vallei tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Hoge Veluwe slingert de Linie naar het noorden. Vanaf Amersfoort buigt de Pantherstelling echter af richting Nijkerk; de Grebbelinie, vanaf 1939 officieel eigenlijk de Valleistelling, gaat verder langs de Eem richting Spakenburg. Door het tracé naar Nijkerk te verleggen kwamen de oude inundatievelden van de Grebbelinie vóór de Pantherstelling te liggen.

de Pantherstelling, zoals die gebouwd is. Duidelijk is te zien dat de stelling van Amersfoort tot Veenendaal het profiel van de oude Grebbelinie volgt. Bij de pijl Harsloweg en Rijnsteeg (gepland) om het gat tussen de stuwwallen van Heuvelrug en Bennekom / Wageningen (donkergroen) af te sluiten.

De Stelling is niet zo heel bekend. De veldwerken, wegversperringen en kilometers lange loopgraven in de kruin van de oude Liniedijk zijn, op wat eenmansbunkertjes na, allang verdwenen. Diverse bunkers zijn ook direct na de oorlog als een boze herinnering gesloopt; en nog tot in recente jaren is die vernietiging doorgegaan. Van de oorspronkelijke 24 stuks R703, de standaard bunker, zijn er nog 12 in al dan niet redelijke staat behouden gebleven. De laatste jaren is het inzicht drastisch veranderd en spant men zich meer in, om ook deze bunkers, net als bij de Grebbelinie, als cultureel militair erfgoed te beschermen en te bewaren.

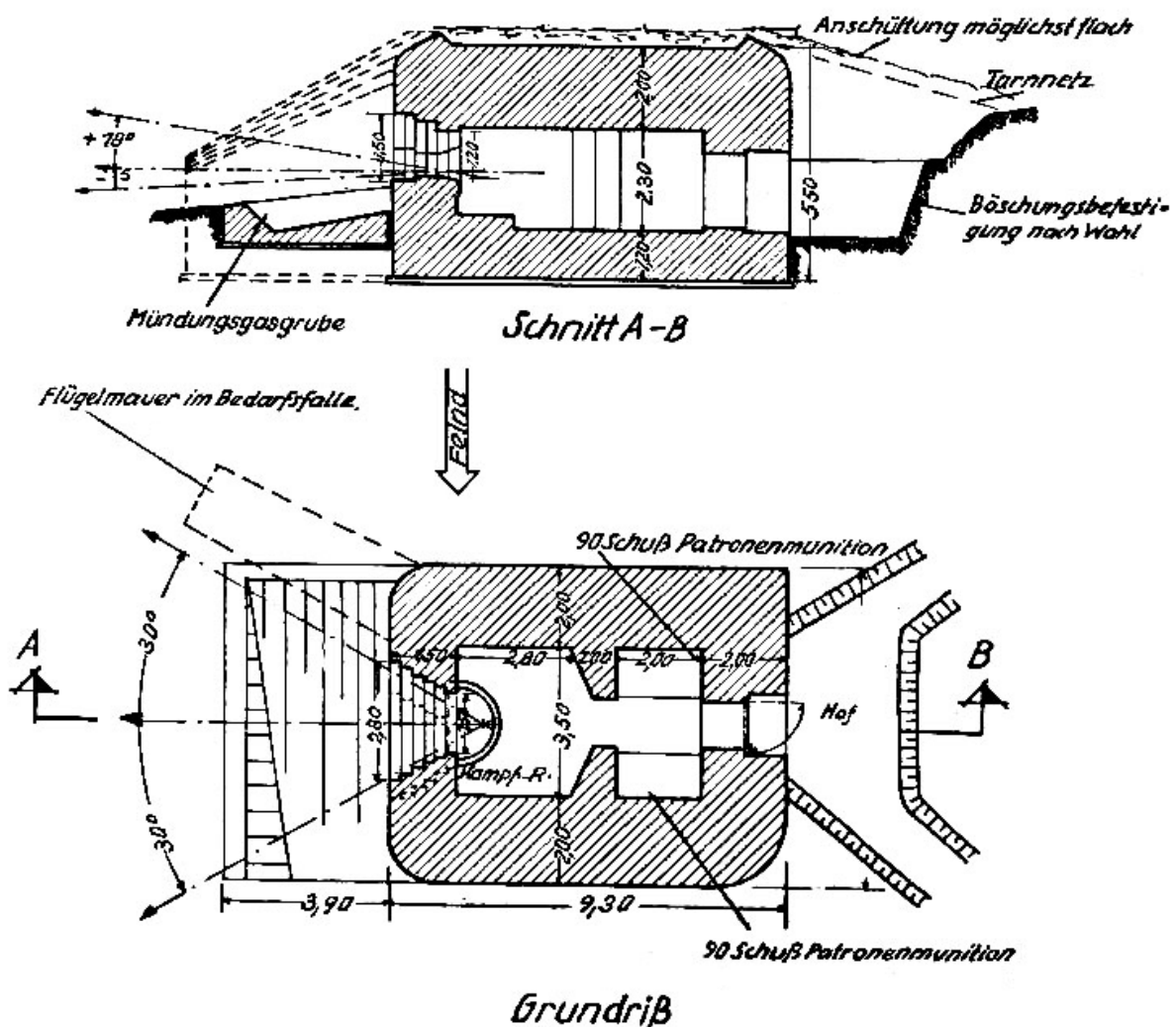
Na de capitulatie in 1940 leek de militaire betekenis van de Grebbelinie achterhaald. De Duitsers waren niet echt onder de indruk van de paar luttele dagen die de Linie stand had kunnen houden, ondanks de verbeterde weerstand van de Nederlandse soldaten. De inundaties werden teniet gedaan, de stellingen ontmanteld, de talloze versperringen opgeruimd, de

loopgraven geslecht en al het bruikbaar materiaal werd naar Duitsland afgevoerd. Achter bleven de kale dijken en keerkaden, en de lege betonnen omhulsels van de vele kazematten, zoals wij die vele jaren gekend hebben. Slechts hier en daar bleef een eenzaam en vergeten rudiment bewaard, zoals de draketanden op de
 ◀ Asschatterkeerkade.

Dit beeld veranderde echter drastisch toen de Duitse veldtocht in het oosten op een verschrikkelijk fiasco uitliep. Eind 1943 werd met man en macht aan de Atlantikwall gewerkt voor de verwachte invasie op de westkust. Toen deze in 1944 bij Normandie plaats vond, werd duidelijk dat de opmars der geallieerden vanuit het zuidwesten zou komen. Dwars door Nederland werd in allerijl een verdedigingslinie aangelegd vanaf de Rijn bij Arnhem tot aan het IJsselmeer. Daarbij werd voor een deel handig gebruik gemaakt van de oude afgedankte Grebbelinie.

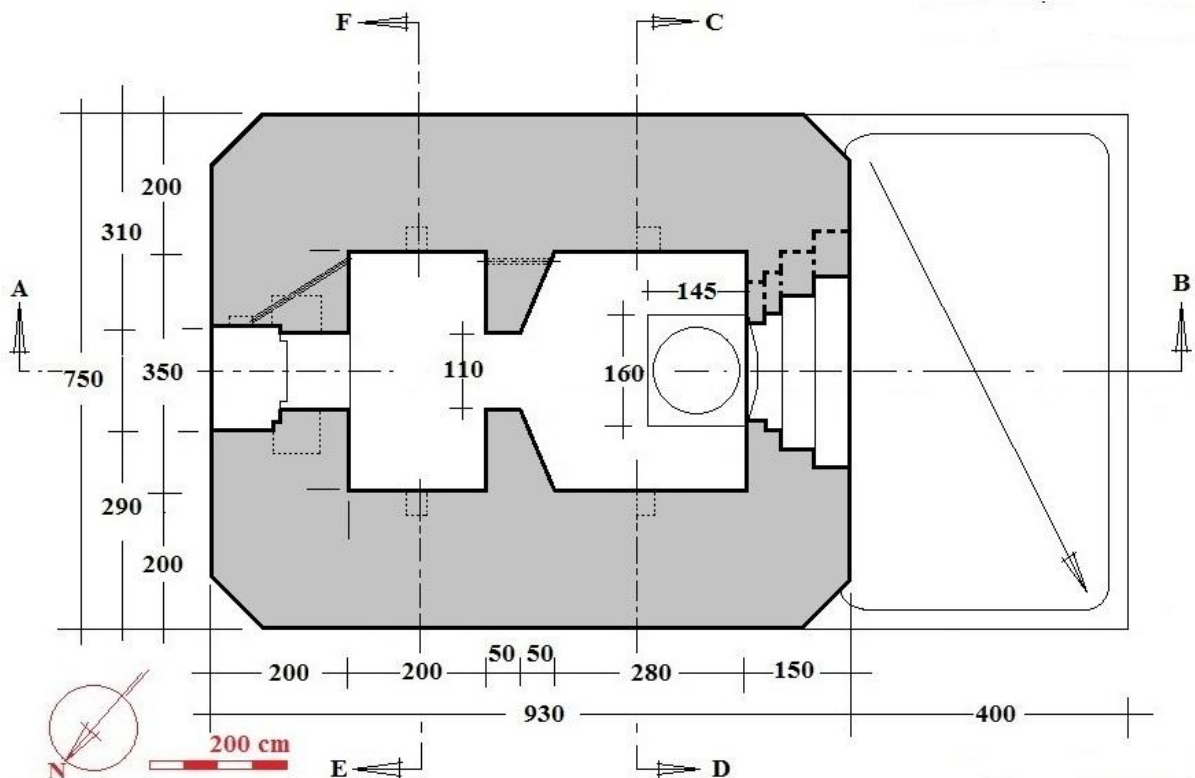
II. De inrichting van de Stellung.

Eind oktober 1944 begon de Einsatzgruppe Hansa, een onderdeel van de Organisatie Todt overhaast met het weer in verdediging brengen van een groot deel van de oude Linie van

Veenendaal tot Amersfoort. De bevolking en krijgsgevangen werd massaal gedwongen om te graven, begin 1945 ook Russische krijgsgevangen.

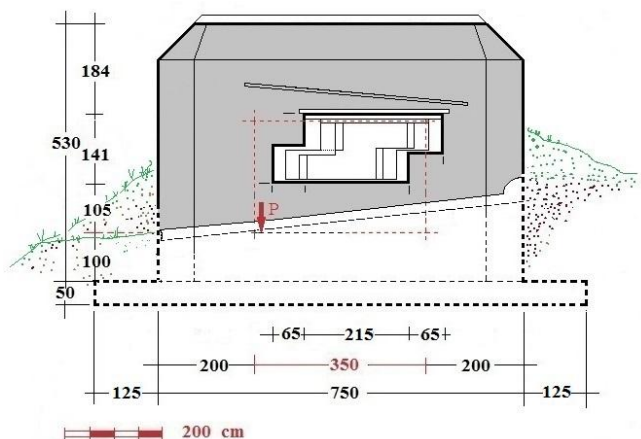
De in 1940 min of meer geslechte Grebbelinie werd weer in staat van paraatheid gebracht, kilometers nieuwe loopgraven in de Liniedijk gegraven. De nog aanwezige oude kazematten wezen met hun schietgaten naar het oosten, en konden hooguit als scherfvrije onderkomens worden gebruikt. De Duitsers waren toch al niet bepaald onder de indruk van hun beschermende werking; al in '39 vroegen ze zich verwonderd af wat het Nederlands leger er mee dacht te kunnen bereiken, te dunne wanden, te grote schietopeningen.

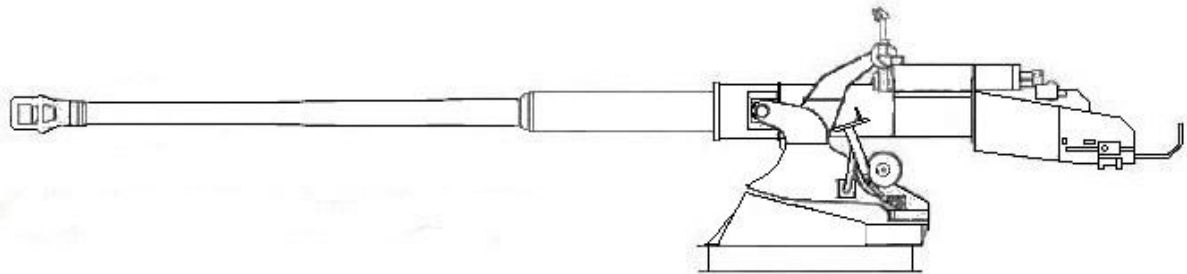
Op en achter de Liniedijk werden op strategische plaatsen nieuwe bunkers gebouwd, de R(egelbau) 703, de schietopeningen overwegend westwaarts flankerend langs de stelling gericht. Het werd met Duitse grondigheid een robuuste bunker, bestemd voor één kanon.

De bunker bestaat uit een blok gewapend beton van 7,50 bij 9,30 meter, vanaf de grondplaat hoog 5,30 meter, met rondom een wanddikte van 2,00 meter; de wand aan de voorzijde heeft echter een dikte van 1,50 meter. Het zijn standaard bunkers (Regelbau), met alleen in de details wat kleine verschillen zoals bijvoorbeeld afgeschuinde hoeken (Leusden), in plaats van rechte (Juffersdijk, Buursteeg).

Het inwendige, hoog 2,30 meter, bestaat uit twee ruimten, een geschutskamer en een munitieberging; de entree afsluitbaar met een gepantserde deur. In de munitieberging konden aan weerszijden van de doorloop 90 patronen worden opgeslagen, totaal 180 stuks.

Hoe geweldig massaal zo'n bunker is, blijkt pas wanneer de aanaarding is verdwenen (of wellicht nooit aangeaard is geweest), zoals bij de bunker aan de Harsloweg. De bunker bood bescherming aan de PAK 43-41, een uiterst geducht pantserafweerkanon met een kaliber van 88 mm, en een effectieve dracht van ruim 4 km. Geen der toenmalige pantservoertuigen was tegen dit kaliber bestand.

De enorme mondingsvlam van het kanon zal ongetwijfeld het nodige stof op hebben doen waaien. Onder de getrapte schietopening bevindt zich buiten dan ook een losse betonnen kuil of bak over de volle breedte van de bunker, en lang circa vier meter, een zogenaamde *Mündingsgasgrube* of mondingsgaskuil. De bodem loopt schuin af naar een der zijkanten. Het doel hiervan is om de enorme druk van de mondingsgassen naar de zijkant af te leiden, zodat het blikveld na elk schot niet door een gigantische stofwolk wordt belemmerd. Bij vele bunkers is deze bak door de begroeiing niet meer zichtbaar, of misschien wel geheel verdwenen.

Het plafond bestaat uit stalen I-profielen, hoh 35 – 40 cm. De ruimte tussen de profielen is dichtgezet met staalplaat. Het staalplaat deed tegelijk dienst als bekisting bij het betonstorten. Anderzijds biedt deze constructie bescherming tegen afspattende stukken beton, wanneer de bunker onder vuur komt te liggen. Waar nodig zijn hijsogen aangebracht, totaal drie stuks. De deuropening is maar 1,00 meter breed, en het geschut diende dan ook in onderdelen binnen gebracht te worden. Ook de vrij grote schietopening kan wel voor de montage benut zijn.

Voor zover bekend zijn de bunkers niet onderheid, maar gebouwd op een betonnen grondplaat, afmetingen 10 x 11,8 meter, bij een dikte van 0,50 meter; de aanleg van de grondplaat ('t staal) lag doorgaans op 1,50 meter onder het vloerpeil. Voor 'n complete bunker was circa 380 m³ beton nodig. Met mijnevelden kon het voorveld afgegrensd worden.

Aan de buitenzijde was de bunker rondom ter dekking aangeaard. Bij de bunkers bij Harsloweg, de geplande aan de Rijnsteeg, en bij de verdwenen bunker aan de Schulpkamp in Nijkerk, ligt de bovenkant van de grondplaat gelijk met het maaiveld. De deuropening bevindt zich dan ook één meter boven het maaiveld. De reden van deze afwijkende opstelling heeft misschien met de waterstand van het nabije inundatieveld te maken, zie blz.47.

Bij beide bunkers ontbreekt dan ook de mondingsgaskuil. Bij de andere bunkers is deze nog aanwezig, maar meestal in de loop der jaren geheel onder de aarde verdwenen. Bij sommige bunkers steekt nog een betonnen rand boven de aarde uit, of komt hij bij het graven van een proefsleuf weer te voorschijn.

De schietopeningen zijn meestal flankerend naar het noord- / zuidwesten gericht, dusdanig dat de bunkers elkaar, en de stelling kunnen bestrijken.

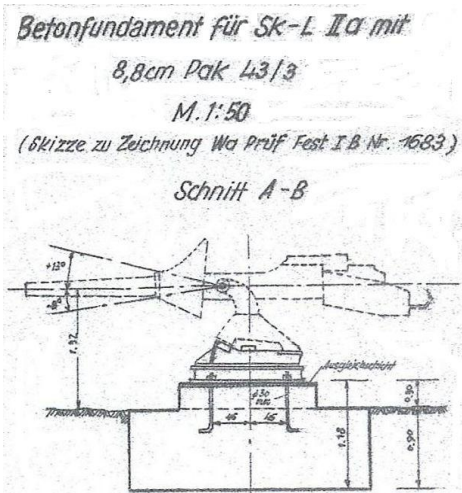
Inschieten van het kanon.

Het kanon werd gemonteerd op een affuit SK-L IIa, opgesteld op een vuurbanket, hoog 30 cm. Vervolgens werden enige proefschoten afgegeven, waarna de acht stuks montagebouten M30 definitief werden vastgedraaid. Van de bunker aan de Jan Tijmenstraat, Nijkerk, is

inderdaad bekend dat het kanon is ingeschoten. Interessant is natuurlijk in welke richting, en hoe men toentertijd met de veiligheid om is gegaan.

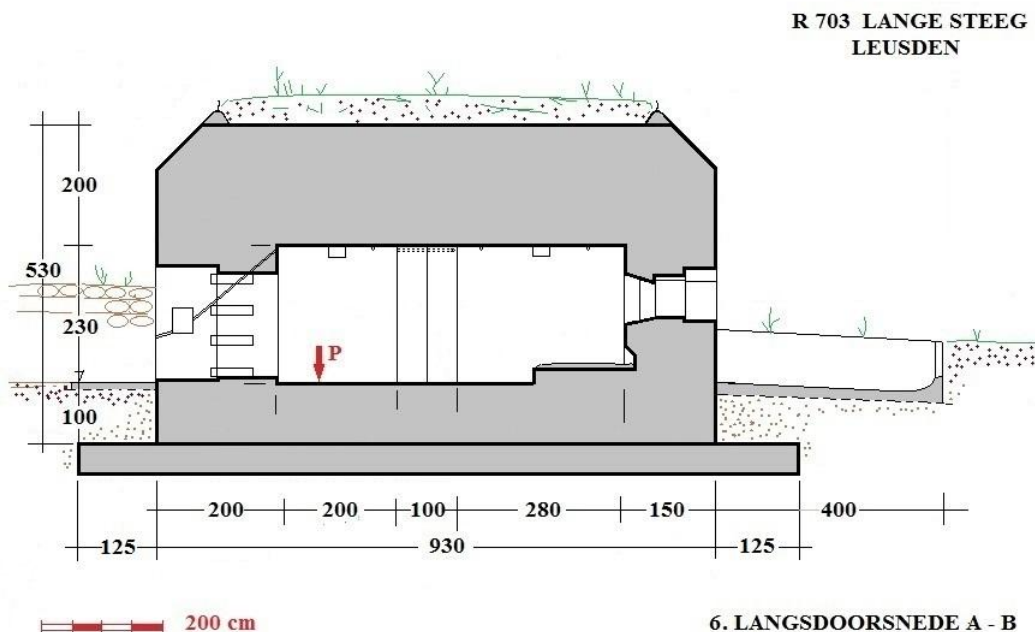
De horizontale schiethoek bedroeg ongeveer 60 graden; de hoogte-instelling liep van -8° tot $+13^\circ$. De bunker aan de Harsloweg oogt vrijwel pal op het zuiden, en bestrijkt zo de laagte tussen de Utrechtse Heuvelrug en de Veluwe, het terrein tussen Rhenen en Wageningen.

Inbouwvoorschrift

- 1.) Vervaardigen van een kubusvormige wapening voor het fundament.
- 2.) De ter plaatse vervaardigde houten mal op de wapening leggen.
- 3.) In de mal insteken van de 8 ter plaatse vervaardigde ankers volgens tekening (bovenkant anker 50 mm boven bovenzijde gerede fundament) en bevestiging van het anker aan de wapening.
- 4.) Storten van het fundament. Hierbij bovenkant fundament 20 mm onder de definitieve hoogte storten.
- 5.) Na het harden van de beton de houten mal verwijderen, SK-L Iia plaatsen, met stalen wiggen uitrichten en moeren aandraaien.
- 6.) Aangieten van de SK-L Iia op de definitieve hoogte van het fundament (20 mm).
- 7.) Na uitharden van de aangietmassa de moeren aandraaien en het kanon inleggen.
- 8.) Na het afgeven van enkele proefschoten de moeren natrekken.

Bij vijf, verderop te bespreken, goed behouden gebleven bunkers tussen Leusden en Woudenberg zijn op de kaart de elkaar overlappende schootsvelden goed te herkennen.

doorsnede R703 met rechts de mondingsgaskuil

In de Stelling zijn ook zogenaamde Kochbunkers aangetroffen. Bunker is eigenlijk een te groot woord; het is meer een soort Tobroek, een eenvoudige eenmanspost of ouderwetse

schuttersput in dunwandig beton. De post kon zeer veelzijdig kan worden aangewend: als waarnemingspost, post voor een machinegeweer, pantservuist, ingegraven ook als schuilplaats, enz. De Kochbunker is een prefab betonnen buis, hoog 1,50 meter, inwendig $\varnothing$ 1,20 meter met een wand- en bodemdikte van 15 cm; in de zijkant een doorgangsopening, hoog 75 cm. De bovenzijde kon afgesloten worden met een dikkere - 25 cm - massief betonnen deksel; waar het bunkertje als waarnemingspost o.d. dienst moest doen, was het deksel voorzien van een opening van 80 x 80 cm.

De bunkertjes konden gecombineerd worden toegepast, één als schuilplaats volledig ingegraven, en één boven het maaiveld uitstekend; beide via de doorgangsopening met een tussenbuis verbonden. Een eenvoudige en snel te plaatsen weerstandspunt of waarnemingspost; het handzame alternatief voor de ouderwetse gegraven schuttersput. Bij Warnsveld zijn ze in twee bunkers zelfs op hun kant ingestort in de beton, en zodoende misschien gebruikt als munitieopslagplaats, of wat dan ook. De populaire benaming was gezien de vorm 'kookpan', waarna hij als *Kochbunker* de annalen in is gegaan.

De in Renswoude aangetroffen exemplaren zijn naar het fort aan de Buursteeg overgebracht, en staan in het noordelijke, prachtig in oude staat terug gebrachte gedeelte opgesteld. ►

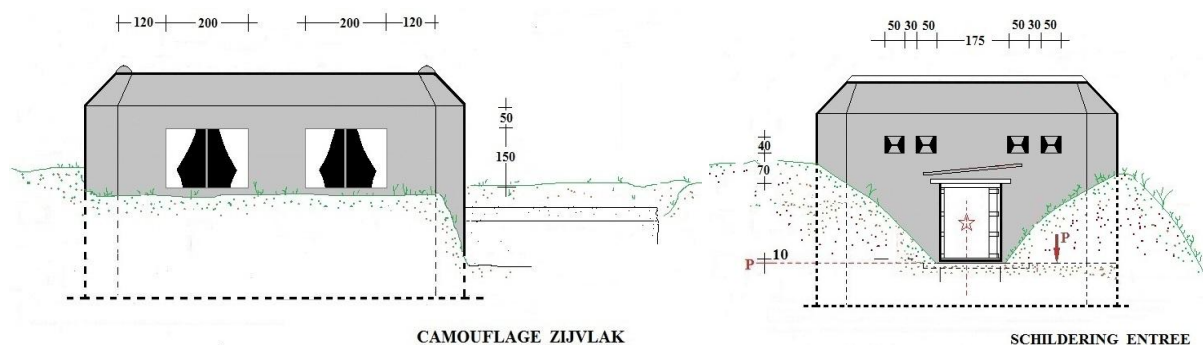
Begin april 1945 werd de stelling bemand; de beton is dan enige maanden uitgehard en redelijk op sterkte. Medio april openden de geallieerden de aanval nabij Arnhem. Hier lukte het om de Stellung te doorbreken en op te rukken naar het westen. De schietgaten waren echter op het westen gericht en zaten zodoende nu aan de verkeerde kant. Bij Lange Steeg, Leusden werd het kanon in april '45 hals over kop naast de bunker geplaatst.

Hoewel de Canadezen de stelling dicht hebben benaderd, vonden er nauwelijks gevechten meer plaats. De capitulatie op 6 mei 1945 maakte een einde aan de gevechtshandelingen en daarmee aan het korte bestaan van de Pantherstelling.

Camouflage.

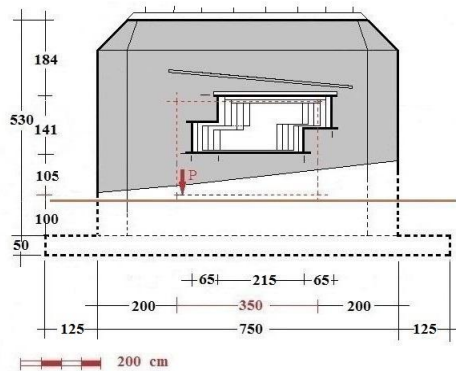
Uit diverse ooggetuigenverslagen blijkt dat de bunkers, waar ze opvallend in het oog vielen, gecamoufleerd waren met een schijndak en raambeschilderingen op de zijkant. Zie verslagen onder De Klomp en Samuel Gerssenlaan (blz.17 en 21). Ook oude foto's laten dit zien.

Van de bunker aan de Pothbrug, Woudenberg, is bekend dat er een schijndak met rode pannen op heeft gezeten, en de zijkant beschilderd was met ramen met gordijnen, zelfs de naam van de schilder wist men zich nog te herinneren. Sporen zijn daar bij de ontgraving in 2015 nog van terug gevonden.

gevonden sporen bij de bunker Pothbrug, Woudenberg; zie ook blz.45

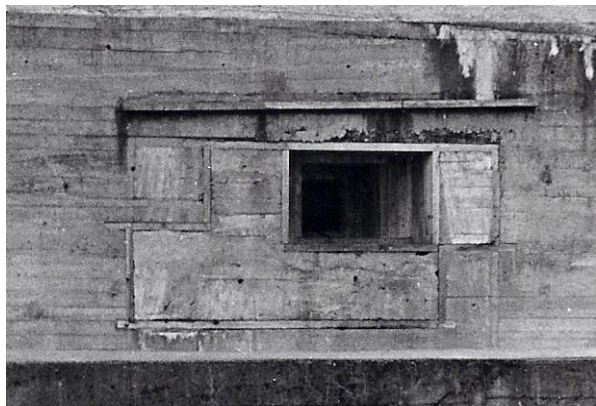
III. Verdwenen bunkers te Nijkerk, Hoevelaken, De Klomp

De Regelbau gaat uit van een standaard ontwerp. De afmetingen zijn gestandaardiseerd. In details kunnen echter geringe afwijkingen optreden.

◀ De bunkers vanaf het IJsselmeer tot en met Hoevelaken hebben een enigszins afwijkende vorm van het schietgat ten opzichte van de bunkers verder naar het zuiden. Het schietgat is meer getrapt, terwijl zich aan de hoeken kassen bevinden, lang 13 cm, hoog 7 cm en naar binnen zich 50 cm uitstrekkend, zoals op diverse foto's ook is te zien.

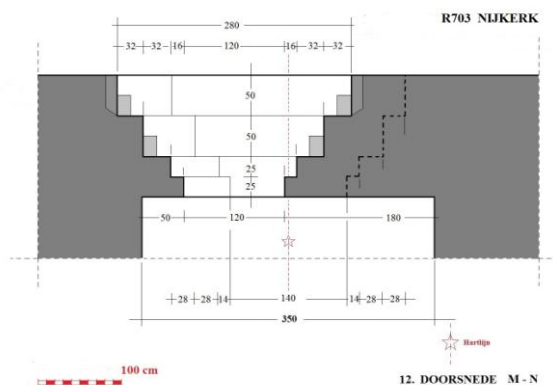
De reden lijkt niet duidelijk, maar een foto van de verdwenen bunker bij Wiekslag Hoevelaken, geeft een mogelijke oplossing van het raadsel. Het schietgat, bestemd voor het kanon, is daar dichtgezet, om naar keuze een kleiner schietgat te creëren voor een mitrailleur. In de kassen zijn betonnen kantplanken ingebracht en de verdere ruimten met beton opgevuld. Naar verkiezing kon het verkleinde schietgat blijkbaar zowel aan de bovenbovenzijde van de oorspronkelijke opening, als aan de onderzijde op deze wijze worden aangebracht. Opvallend op de foto rechts, is dat het schietgat aan de rechterzijde vermoedelijk één travee (32 cm) kleiner is uitgevoerd.

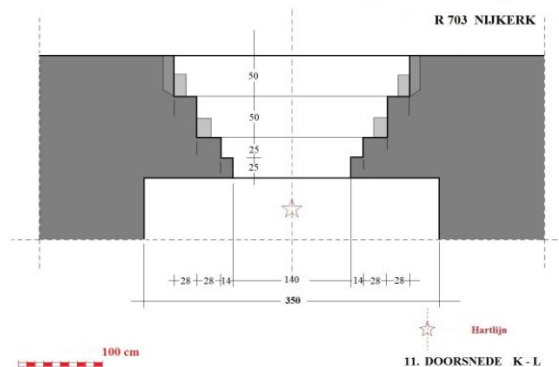
Vanaf bunker nummer 4, Asschat Noord, is dit schietgat niet meer toegepast. Vanaf deze bunker, en verder naar het zuiden heeft het schietgat minder vertandingen en ontbreken de hoekkassen. Dit heeft wellicht te maken met de lokatie van de bunkers. De bunkers van Nijkerk tot Amersfoort (Hoevelaken) konden immers aan de westzijde beschermd worden door de inundatievelden van de oude Valleistelling; een pantserkanon of mitrailleur zou dan blijkbaar naar verkiezing ingezet kunnen worden voor de afscherming van de aanvalswegen.

De bunkers naar het zuiden liggen ingebed in de Liniedijk. In het voorveld bevinden zich overal stellingen met onder andere mitrailleurposten, zoals op de oude luchtfoto's duidelijk is te zien. Aan een aparte bunker voor mitrailleur was geen behoefte; men was ruim voorzien.

De bunkers verder naar het zuiden, Woudegge enz., welke buiten de oude Linie vallen, zijn bestemd om invalswegen af te schermen, en dus voorzien van de originele kanonsopening met kanon.

bovenste opening, grijs de extra vertandingen

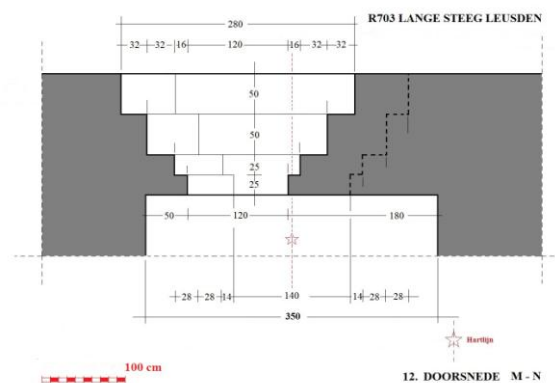
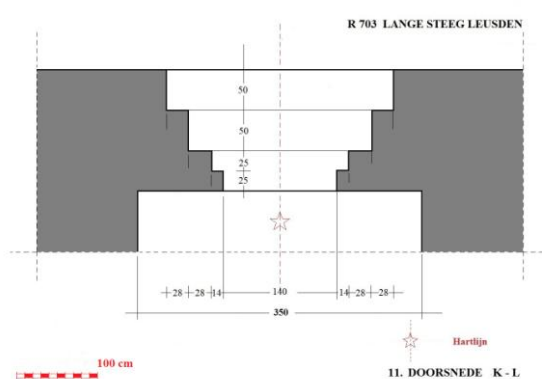
de onderste opening

Hulckestein, extra veranding en hoekkassen

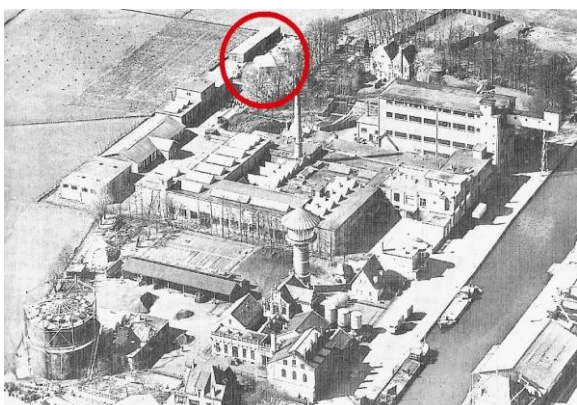
ter vergelijik Lange Steeg Leusden

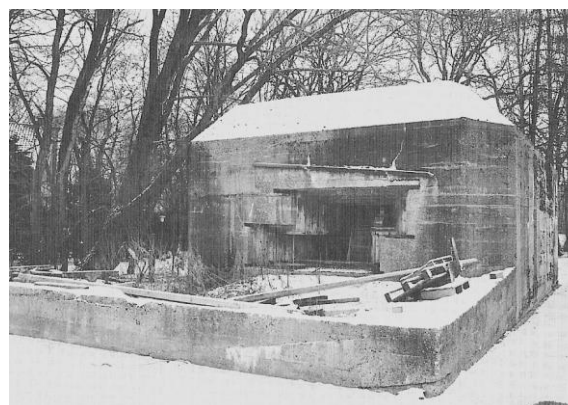
de veranding van de bunkers Lange Steeg Leusden tot en met Harsloweg

Bij Nijkerk sloot de Pantherstelling aan op het IJsselmeer, en vormde zo op Nederlands grondgebied een geduchte verlenging van de Westwall vanaf de Rijn tot aan het IJsselmeer, gericht op de vijand vanuit het westen. In en rondom Nijkerk zijn zeker zes stuks, misschien zelfs zeven, R703's geweest. Thans zijn er nog drie over (en één 'geconsolideerd').

De hier opgenomen foto's en gegevens van Nijkerk zijn met toestemming overgenomen uit de uitgaven van Oud-Nijkerk. De archivaris, de heer Foppe Witzel, heeft in de jaren 2003 onderzoek en verslag gedaan naar de laatste overblijfsels van de Pantherstelling in Nijkerk.

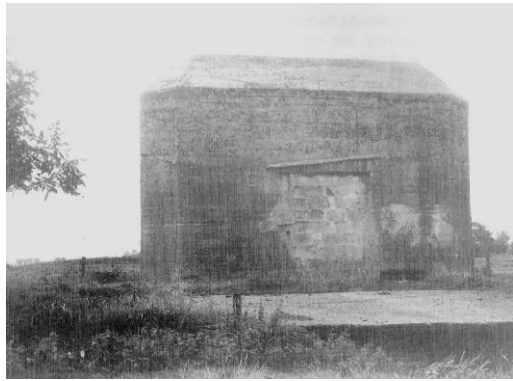
gesloopte R703 Arkervaat nabij Hulckestein

idem, zoals het tot 2004 was; foto G.v.d.Veen

De meest noordelijke bunker, Hulckestein aan de Arkervaat is in 2004 - als laatste eigenlijk - ingevolge een pijnlijke leemte in de monumentenwet klandestien gesloopt. Het enige wat er van nog over is, zijn wat foto's, waaronder een fraaie opname vanuit de lucht.

De bunker aan de Schulpkamp werd in 1986 ten behoeve van woningbouw gesloopt, kosten fl.41.000,-. De Stichting Oud-Nijkerk diende nog een bezwaarschrift in, maar dat mocht niet baten. ►

De bunker aan de Domstraat is er nog wel, maar ligt diep in de grond verborgen. De firma Smink liet hem in 1981 voor fl. 10.000,- in de grond verzinken. Er is een fraaie fotoreportage van het gehele proces gemaakt. Hoe het ook zij, de bunker is behouden; archeologen in de verre toekomst zullen zich er wel het hoofd over breken waar ze in vredesnaam nu weer op gestoten zijn.

Hierboven een foto van de in 1986 gesloopte bunker aan de Schulpkamp. Boven de entree is de vloeistofgoot duidelijk te herkennen. Opvallend is, dat de aanaarding niet (meer?) aanwezig is, net als bij de bunker aan de Harsloweg te Bennekom. Zouden er ook bunkers zonder aanaarding (en zonder mondingsgaskuil) zijn gebouwd? De bunkers in Nijkerk zijn ten opzichte van de andere bunkers naar het zuiden het meest volledig afgebouwd. Vanuit de bunker aan de Jan Tijmensteeg zijn zelfs 'Vorschriftgemäß' drie proefschoten afgegeven (mededeling van de heer Van Drie, ooggetuige).

Het onder de grond werken van de bunker aan de Domstraat in 1981 is vastgelegd in een fotoreportage.

Het schietgat is niet afgesloten, dus het drijfzand zal ook het inwendige gevuld hebben. In hoeverre dat gunstig, of ongunstig is voor het behoud, is onzeker. Het ijzerwerk zal er in de jaren zeker niet beter op geworden zijn.

◀ *Enige foto's van het proces van wegwerken van de R703 aan de Domstraat.*

Schietgat met extra vertandingen. Ook bij deze bunker loopt de goot boven het schietgat af naar links; standaard meestal naar rechts.

(Oud Nijkerk, jaargang 2003, nummer 1.

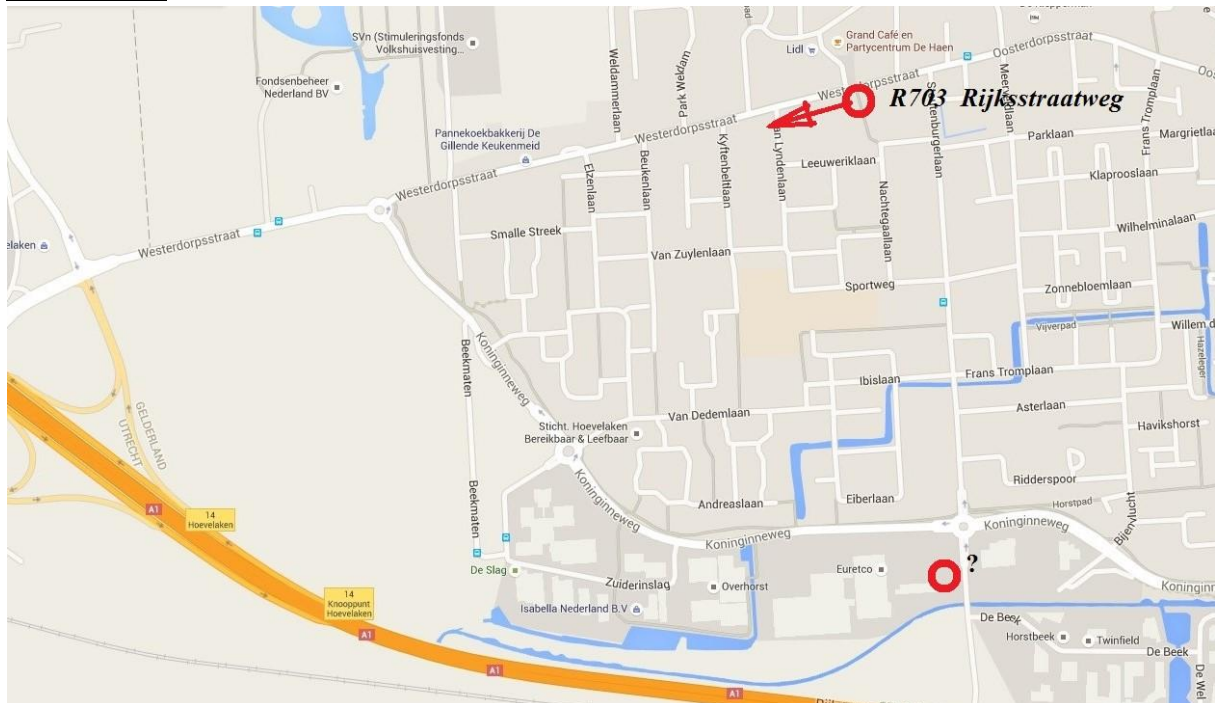
Foto's Gemeentearchief Nijkerk).

Zodoende zijn er in Nijkerk thans nog drie bunkers over, aan de Samuel Gerssenlaan, de Jan Tijmensteeg en de Weldammerlaan. De bunkers zijn partikulier eigendom.

Een Nijkerker herinnert zich: *'Na de oproep om mee te helpen aan de bouw van de Duitse bunkers moesten de mannen van 20 tot 40 jaar zich met schop of bijl melden bij het Waaggebouw op het Plein. In optocht ging het naar de Barneveldseweg tot de melkfabriek. Daar werd stilgehouden en rechtsomkeert gemaakt. De tocht ging terug de stad in tot men linksaf de Veenestraat in marcheerde. De groep liep door tot de BEDO aan de Amersfoortse weg. Hier werden de mannen geregistreerd door de gemeentesecretaris Vermeulen en werd het werk verdeeld. Bij de tweede groep liepen twee bekende Nijkerkers voorop, blijkbaar om aan te geven, dat aan de oproep van de bezetter gehoor moest worden gegeven om represaille maatregelen te voorkomen.'*

(Foppe Witzel in Oud Nijkerk, nr.3 Jaargang 2003).

Hoewelaken

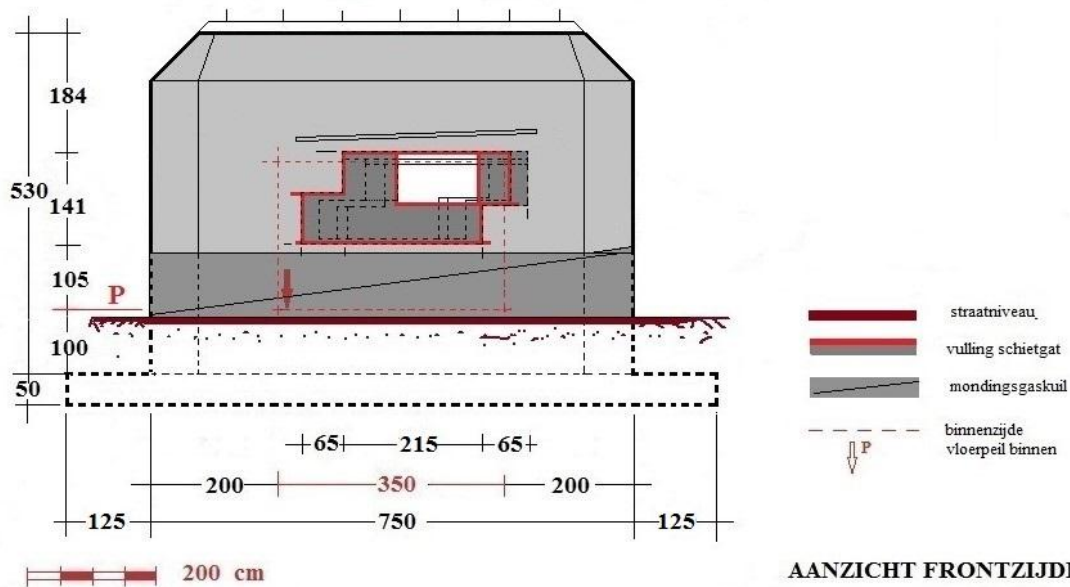
de lokatie van de twee verdwenen bunkers in Hoevelaken; de schietgaten waarschijnlijk gericht op het westen

Rijksstraatweg (thans Westerdorpsstraat - Wiekslag); het zwarte 'basement' op de linkerfoto is de keermuur van de mondingsgaskuil; rechts beter te zien (Foto's Stichting Historisch Hoevelaken; ansicht 5 en ansicht 7)

Op onderstaande tekening is aangegeven hoe de oorspronkelijke kanonsopening is verkleind tot een schietgat voor een mitrailleur. In donkergrijs is binnen de rode omlijning de opvulling aangegeven. Aan de rechterzijde is het oorspronkelijke schietgat echter in afwijking van de standaard uitvoering 32 cm kleiner uitgevoerd. Vergelijk ook de foto op bladzijde 11. Let ook op het afwijkend verloop van de goot boven het schietgat, hier van rechts naar links aflopend, in plaats van standaard naar rechts.

**R703 RIJKSSTRAATWEG
HOEVELAKEN**

AANZICHT FRONTZIJDE

Na de oorlog is het merendeel van de bunkers verdwenen; van de 24 gebouwde resten er nog welgeteld 12 stuks. Van enige verdwenen bunkers zijn foto's overgeleverd, en er zijn nog ooggetuigenverslagen hoe de bunkers gecamoufleerd waren (in die tijd sprak men van 'maskeren'). Maar nog in 2004 is de bunker aan de Arkervaart in Nijkerk, ondanks protesten van de Stichting Oud Nijkerk zinloos gesloopt.

Tussen Leusden en Woudenberg is een vijftal aan de moderne sloopwoede ontsnapt. De reden zal wel geweest zijn dat deze bunkers vergeten ingebed liggen in de oude Liniedijk van de Grebbelinie. En het scheelde niet veel, of ook de Grebbelinie was op haar vaak afgelegene plaatsen volledig vergeten en opgegaan in het verval der jaren. Het historisch besef heeft gelukkig anders beslist. Slechts waar de moderne stadsvernieling rond Amersfoort haar bijna vergeten gebied naderde, is ze verdwenen.

Ook in Nijkerk en Veenendaal zijn nog bunkers bewaard gebleven. Totaal resteren ons thans nog 12 bunkers R703, en 1 grondplaat (Rijnsteeg), terwijl één bunker voor het nageslacht veilig onder de grond is weggewerkt (Domstraat, Nijkerk).

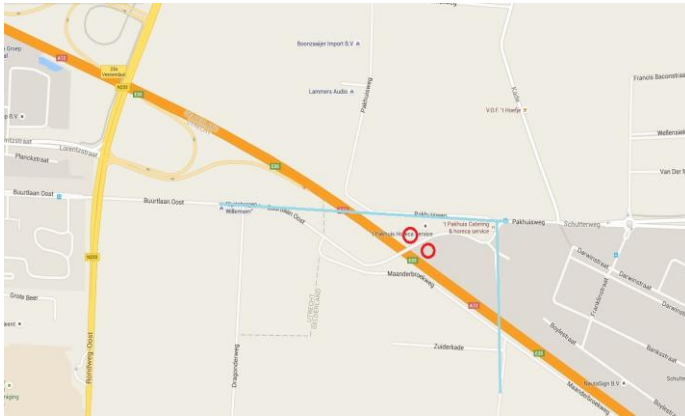
Van de veldwerken is vrijwel niets overgebleven. Op luchtfoto's uit 1947 is te zien dat men druk doende is om de loopgraven in de Liniedijk dicht te gooien. Het profiel is nog wel te volgen. In de rode cirkel de R703

nabij de Bruinenburgersluis. Verder zuidwaarts zijn op deze luchtfoto (hier niet weergegeven) de loopgraven nog intact.

In de Dijk zullen zich nog wel de nodige resten verscholen houden; men zal zich in die tijd na '45 niet de moeite genomen hebben om alles te verwijderen, uiteraard met uitzondering van de materialen die hergebruikt konden worden. Bij het uitgraven van de bunker aan de Pothbrug zijn diverse betonfragmenten gevonden, welke aan de oude verdedigingswerken toebehoord kunnen hebben.

Panhuisweg Ede

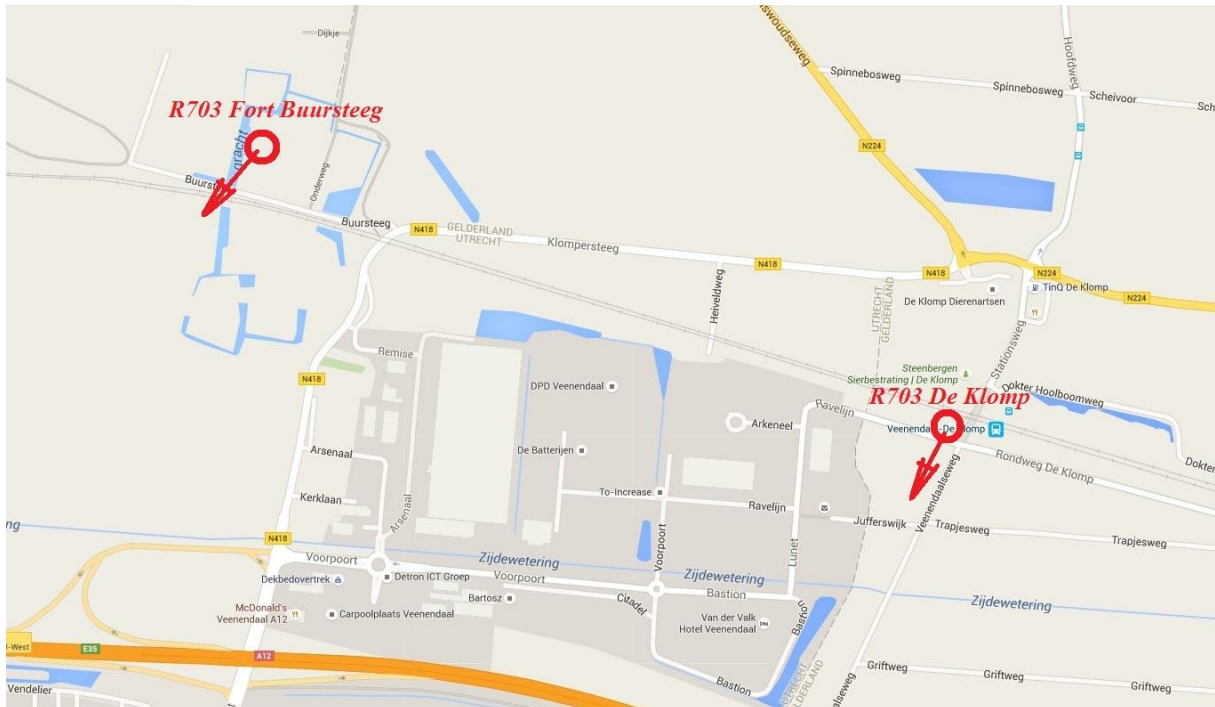

Soms worden bij werkzaamheden nog restanten van verloren bunkers terug gevonden. Bij werkzaamheden aan de A12 stuitte men enige jaren terug op resten van de mondingsgaskuil van de bunker(s) aan de Pankhuisweg te Ede; zie de site:

www.westwall.elvamie.nl/ede2.html

◀ *Vindplaats van de resten van de mondingsgaskuil, Pankhuisweg Veenendaal*

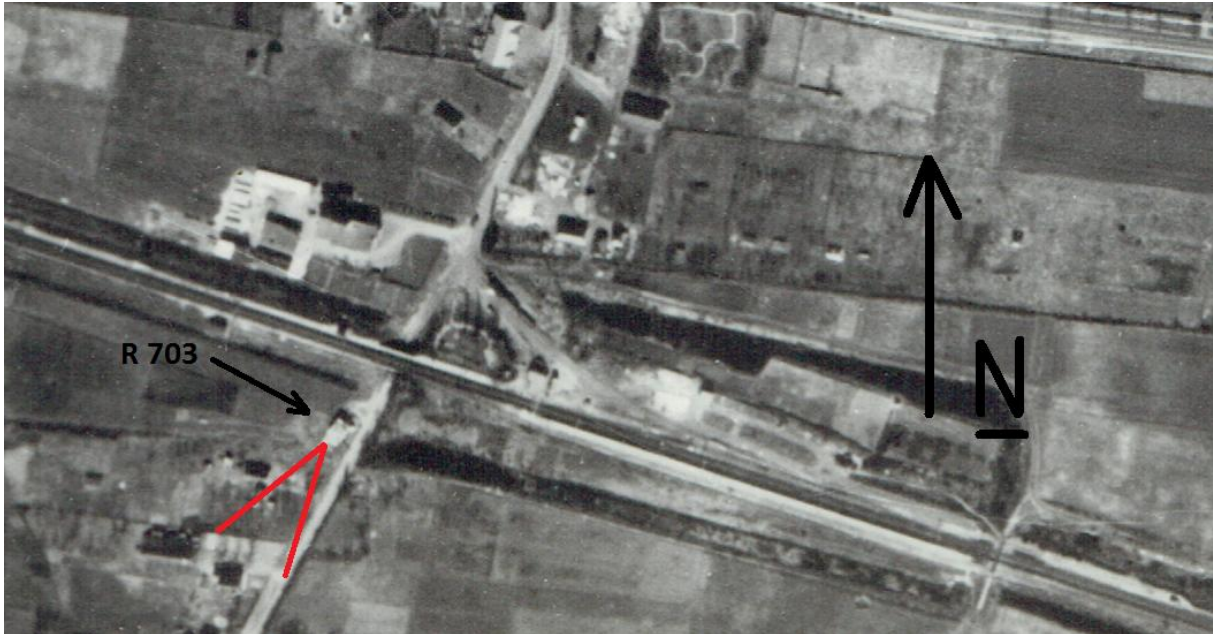
De Klomp Veenendaal

Nabij de tunnel onder de spoorlijn Utrecht - Arnhem heeft bij Veenendaal De Klomp eveneens een R703 gestaan. Het schietgat was naar het zuidwesten gericht. Deze bunker, liever gezegd wat er nog van over was, is in 1949 gesloopt.

In 'Grebbelinie in beeld, december 2012' doet Gerard Muller verslag. Interessant is ook hier de omschreven camouflage: *'na de voltooiing werd de R703 gemaskeerd als zijnde een bakstenen huis; hij werd rood geverfd met geschilderde ramen. De bovenzijde werd voorzien van het rode pannendak van de boerderij van de familie Schot'*. Dat laatste eigenlijk bijzonder wrang; de familie Schot, een gezin met tien kinderen, had hun boerderij moeten ontruimen om plaats te maken voor de bouw van de bunker; de boerderij lag in het schootsveld.

Luchtfoto uit 1947; in het schootsveld de boerderij van de familie Schot. (Foto Gerard Muller)

Vlak na de oorlog werd in de bunker - toen overigens niet ongebruikelijk - oude munitie, waaronder antitankmijnen opgeslagen. Ondanks herhaalde protesten van de omwonenden werd de bunker niet afgesloten. De oudere generatie onder ons weet dat nog uit haar jeugd, verlaten bunkers oefenen een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op jeugd (en ouderen). Het kon dan ook niet uitblijven. Op vrijdag 18 mei 1945 ging een drietal jongelui van een jaar of 15 de bunker in. Een tweetal oudere jongens die zich wel degelijk van het gevaar bewust waren, wilden ze nog waarschuwen, en liepen ijlings naar de bunker toe. En wat ook de oorzaak geweest moge zijn, de munitie ontplofte op dat eigenste moment, waarbij de drie jongens en de twee vrienden die naar de bunker gelopen waren, om het leven kwamen. Hun namen staan vermeld op 'Het Monument der Gevallen' aan het Stationsplein te Veenendaal.

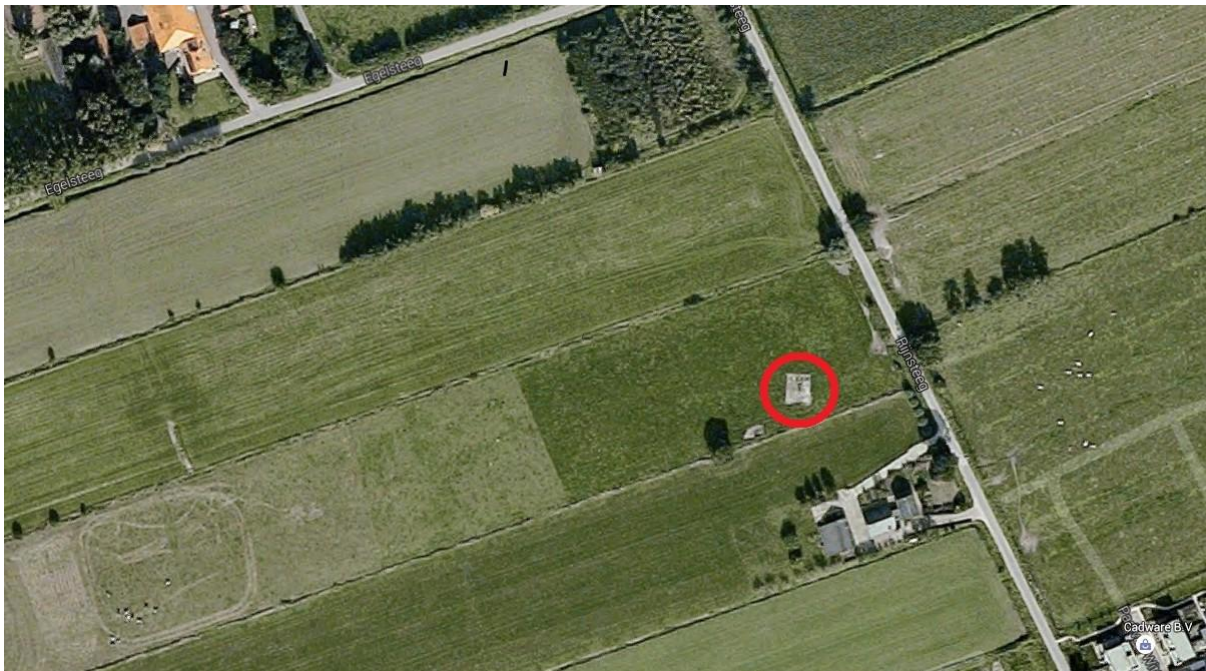
de verwoeste bunker; op de foto's zijn op de zijkant de geschilderde ramen ter maskering nog te herkennen; de mondingsgaskuil loopt af naar het zuidoosten, het schietgat is gericht op het zuidwesten. (Foto links, Grebbelinie in beeld, december 2002, collectie H.Henzen, Veenendaal. Foto rechts, Oud Veenendaal, maart 2014, collectie M.Methorst, Veenendaal)

Het moet, getuige de foto's een verschrikkelijke explosie geweest zijn. De linkerwand is geheel ontzet. Het volledige dak, eveneens twee meter dik, is van de wanden losgescheurd, omhooggekomen en weer op z'n plek teruggevallen. Constructief gezien is dat wel te verklaren, het dak wordt later gestort, wanneer de wanden al deels verhard zijn. Dit is ook te constateren bij de bunker op Fort Buursteeg. Bij de poging in 1945 om deze op te blazen, is het dak ook gedeeltelijk van de wanden los gekomen; de schade was daar echter bij lange na niet zo verwoestend als bij De Klomp.

Het doet ook denken aan de verwoestende kracht van de explosie van het kruitmagazijn van Fort Loncin, nabij Luik, op 15 Augustus 1914, waarbij het dak van de nabijgelegen wachtruimte volledig werd opgetild, en bij het neerkomen de voltallige bezetting van 350 man onder het puin begroef.

Rijnsteeg Wageningen, N 52.986568, O 5.641269

En soms treft men zelfs nog, geheel onverwacht een restant aan van een geplande bunker. Aan de Rijnsteeg, Wageningen ligt in het weiland de grondplaat van een R703. De bunker is nooit afgebouwd, het was niet meer nodig.

Opvallend is de lokatie op ca 1,9 km ten zuidoosten van de bunker Harsloweg, Bennekom; zie de situatie op blz.47. Net als de bunker aan de Harsloweg ligt hij pal ten oosten van het oude inundatieveld van de Grebbelinie. De grondplaat is dan ook niet ingegraven, maar aangelegd op het niveau van het maaiveld. De twee bunkers moesten de toegang door de Vallei vanuit het zuiden afsluiten. De schietgaten van beide bunkers waren dan ook gericht op het zuiden.

De betonnen plaat meet exact 10,0 bij 11,8 meter, de gebruikelijke afmeting van de grondplaat van een R703. In een hoek kon nu moeizaam een gat in de taai, natte klei worden gestoken. De dikte van de plaat bedraagt 45 cm. Daaronder bevindt zich ruwe beton, op een wat ruimer vlak dan dat van de grondplaat. Het zal een werkvloer zijn van stampbeton, zoals algemeen in de bouw gebruikelijk is, ter dikte van 5 - 10 cm.

Op het vlak bevinden zich in een onregelmatig patroon een aantal kleine opstortingen. Elk vertoont een moet, afmeting 13 x 19 cm. Misschien een steunpunt voor de schoren van de

bekisting van de wanden. Dat zou er op duiden dat men nog wel met de bekisting aan de slag is geweest. De omwonenden zullen er direkt na de oorlog wel raad mee geweten hebben.

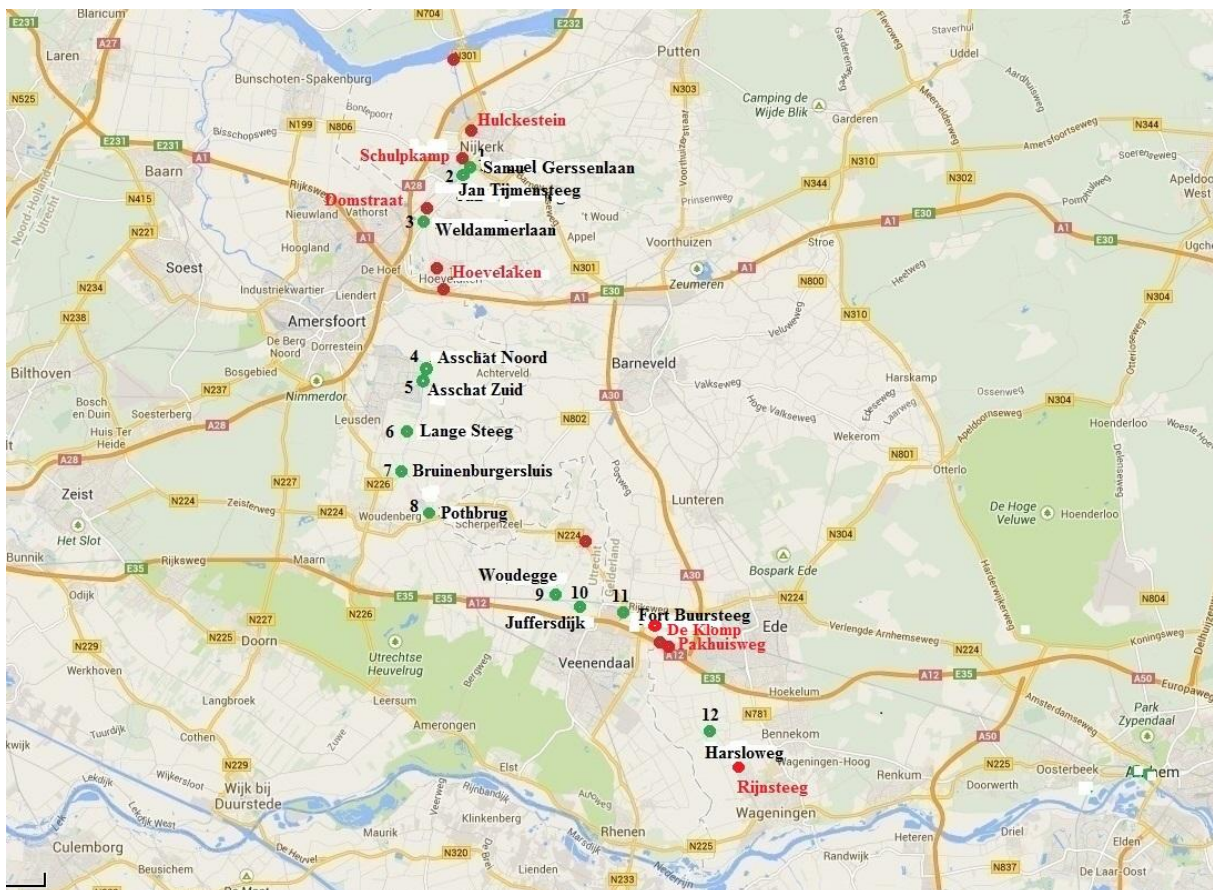

de grondplaat

opstorting met moet 13 x 19 cm

IV. Overzicht van de nog bestaande bunkers R703.

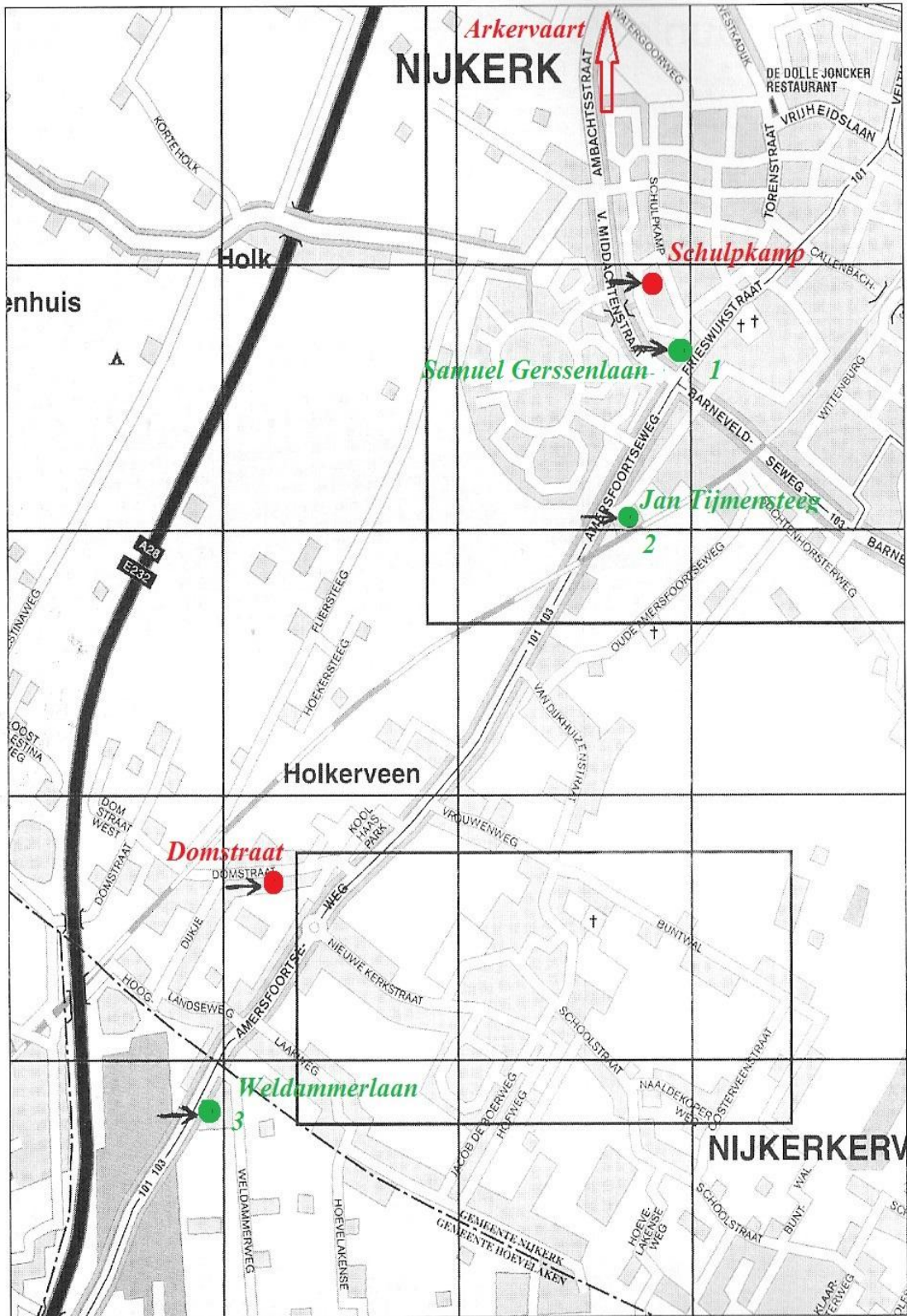

De twaalf nog overgebleven bunkers R703 (groen); van boven naar beneden:

1.Samuel Gerssenlaan (Nijkerk), 2.Jan Tijmensteeg (Nijkerk), 3.Weldammerlaan (Hoevelaken), 4.Asschat Noord, 5.Asschat Zuid, 6.Lange Steeg (alle drie Leusden), 7.Bruinenburgersluis, 8.Pothbrug (beide Woudenberg), 9.Woudegge, 10.Juffrouwwijk, eigenlijk Juffersdijk, 11.Fort Buursteeg (alle drie Veenendaal), 12.Harsloweg (Bennekom).

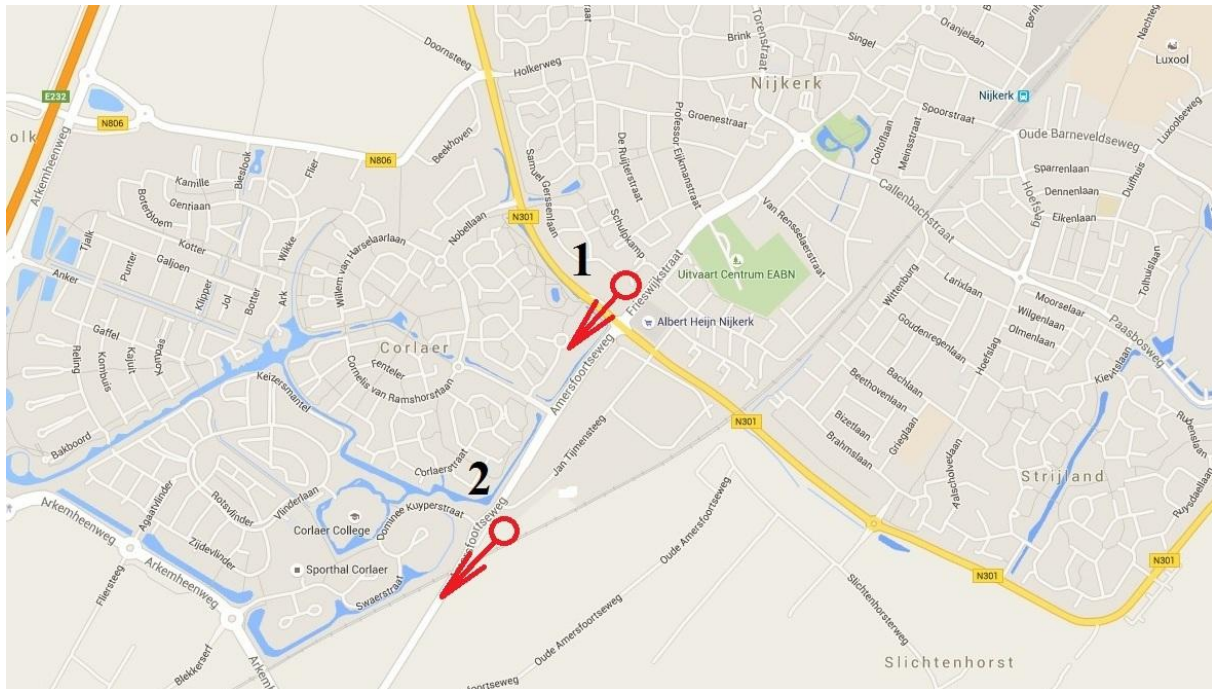
In rood de verdwenen bunkers. Waar nog foto's o.d. van zijn overgeleverd is de naam bijgeschreven.

1 t/m 3. Nijkerk en Hoevelaken

Overzicht door Foppe Witzel, Oud-Nijkerk, jaargang 2002, nr.4

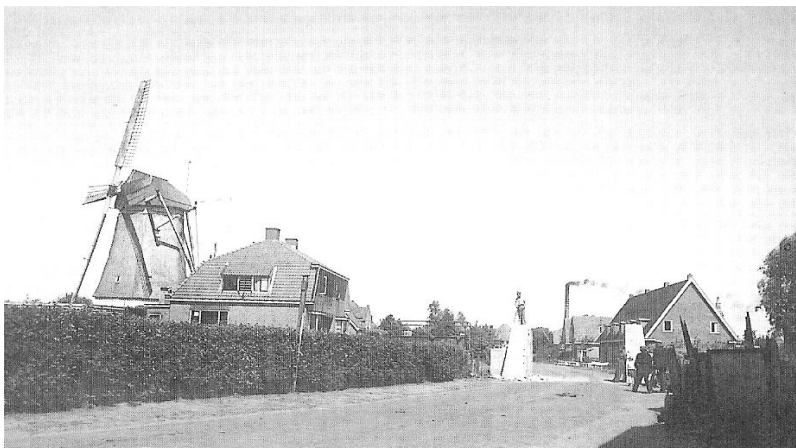
1. Samuel Gerssenlaan, N 52.217195, O 5.476780

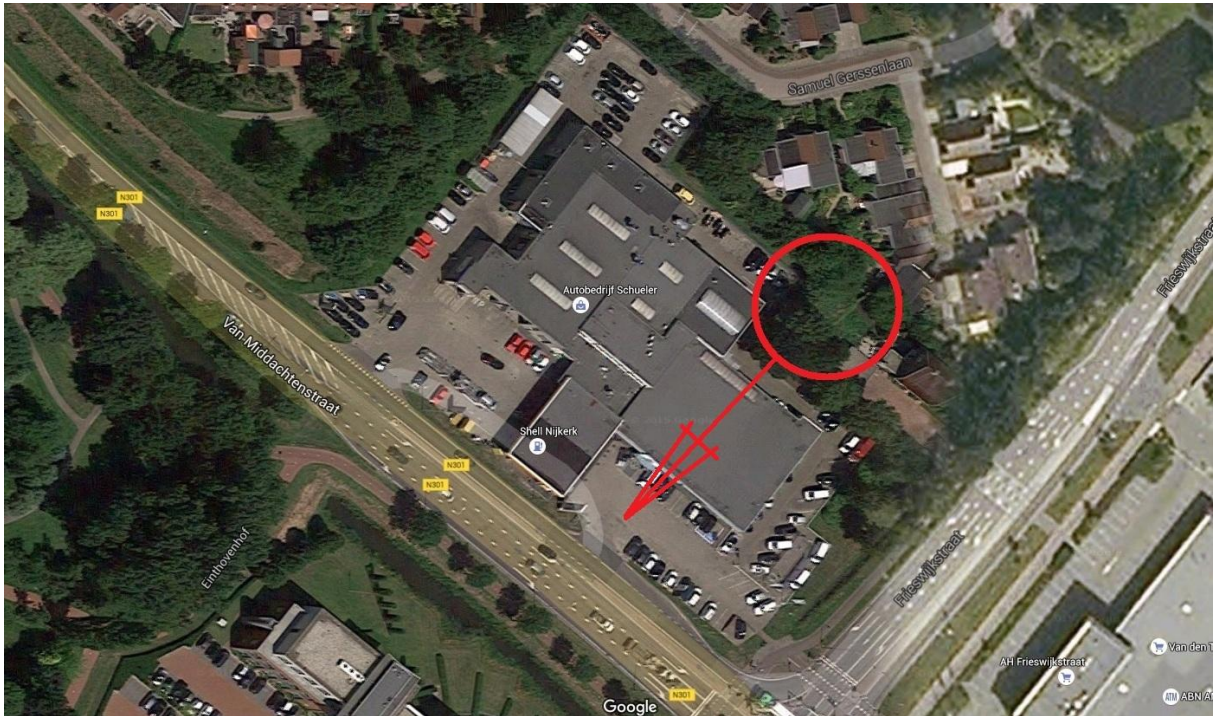
Deze bunker ligt op partikulier terrein, en is helemaal ingegroeid met klimop; volgens Oud Nijkerk eigendom van Wouter Kronenburg, die er zijn werkruimte heeft ingericht. Achter het garagebedrijf loopt een pad waarlangs de zijkant van de bunker vrij bereikt kan worden. De andere zijde is zo niet bereikbaar.

'De heer H.Wassink uit Rijssen wist mij te melden, dat de bunker aan de Samuel Gerssenlaan (achter garage Schueler) rood was geschilderd met ramen en links en rechts van de ingang waren een man en vrouw op de muur geschilderd. Dit alles om de indruk te wekken, dat de bunker een woonhuis was. In die bunker stond een stuk geschut opgesteld, dat later door de Duitsers zelf is verwijderd. Op de hoek Bunschoterweg - Holkerweg stond een wegversperring. Mij werd verteld dat alle bunkers als woning waren gecamoufleerd, er zat ook een houten dakje op'.

(Foppe Witzel in 'Oud Nijkerk' nr.1, jaargang 2003)

de wegversperring aan de Holkerweg. Oud-Nijkerk, 2003, nr.3; foto's van mevrouw I.Scheeren-Hana, Australië

Het schietgat is thans hermetisch dichtgemetseld met kalkzandsteenblokken. Aan de bovenzijde een klein lichtraam. De richting van het schietgat is zuidwest. De vloeistofrand - de afwateringsgoot - is nog aanwezig. En wat vermoed werd, doch bij de zuidelijker gelegen bunkers niet meer vastgesteld kon worden: het is inderdaad een betonnen goot. Bij de Jan Tijmensteeg kon van dichtbij een detailopname worden gemaakt.

zijkant

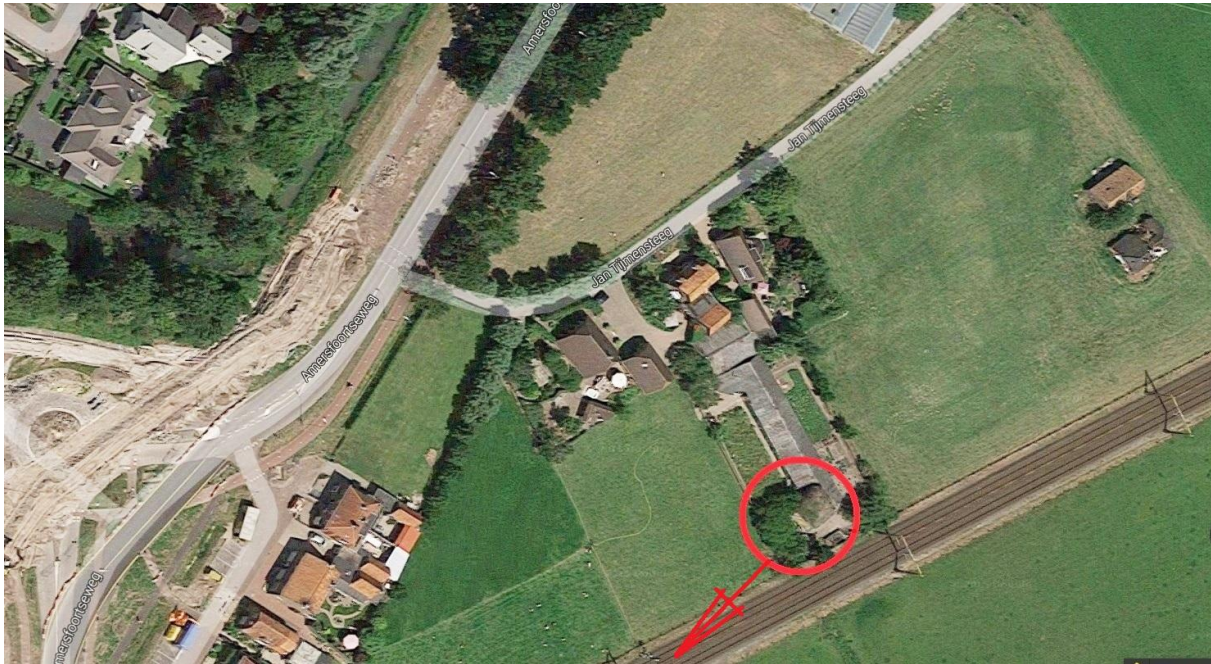

zijde schietgat op het zuidwesten, cirkel de goot

2. Jan Tijmensteeg, N 52.211228, O 5.472996

Deze bunker bevindt zich achter de woningen aan de Jan Tijmensteeg, vrijwel tegen de spoorlijn aan, schietgat richting zuidwest.

In de tuin aan de weg was een vriendelijke, wat oudere man aan het werk, en op de vraag om naar achteren te mogen lopen om wat foto's te maken, stemde hij welwillend in. Het was de heer Van Drie, 83 jaar, en hij vertelde dat hij nog herinneringen had aan de bouw. Hij liep zeer belangstellend mee naar achteren, en liet de gehele bunker zien.

Aan de buitenzijde zijn duidelijk de verschillende stortlagen te zien. De mondingsgaskuil loopt zeer steil af; aan de onderzijde is geen rand. De voorrand, meer een keermuur, is op het diepste punt 1,40 meter hoog; eenzelfde uitvoering als bij de bunker Rijksstraatweg, Hoevelaken, blz.14.

De bunker is door de weersinvloeden nog al gehavend. En de heer Van Drie vertelde dat na een aantal regenbuien de bunker - dak 2 meter dik! - inwendig wel drie dagen bleef doorlekken. Hij heeft ooit wel drie lagen bouwplastic op het dak aangebracht, maar dat zal inmiddels wel vergaan zijn.

Tegen de ingang is een schuur aangebouwd. Hier het eenduidige bewijs dat de rand boven deur en schietgat als betonnen goot is uitgevoerd. Logisch, het enige middel dat vloeistof in de gewenste richting kan doen afvloeien.

schietgat op het zuidwesten

links de voormuur van de mondingsgaskuil

Het schietgat is de extra vertande uitvoering, en heeft aan de onder en de bovenzijden de kassen, bekend van de andere noordelijke bunkers. Zie ook de oude foto's van de voormalige bunkers achter Hulckestein (Arkervaart) en Domstraat, blz. 12 en 13.

de vloeistofgoot boven het schietgat

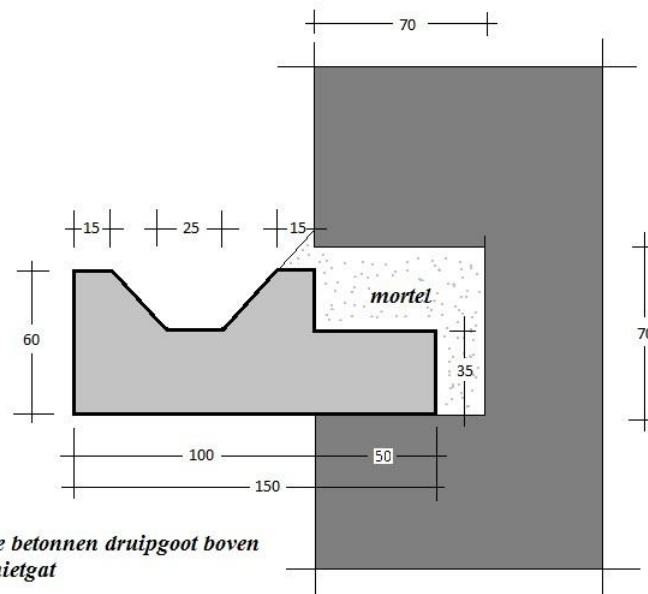
schietgat met kassen (links en rechts)

De bunker is ook hier gefundeerd op een grote betonnen plaat, volgens zeggen wel twee meter uitstekend (werkelijk 1,25 meter). Van Drie stuitte, na waarschuwing van de buurman, op de rand toen hij naast de bunker een pomp wilde slaan.

Vóór de entree bevindt zich een kuil van een meter diep, breed ca 60 cm, waar van oorspong grind in heeft gezeten voor het opvangen van hemelwater. Saillant detail, bij de Pothbrug is na de recente uitgraving, augustus 2015, een grindkuil aangebracht om wateroverlast tegen te gaan; e.e.a. na aanleiding van een forse stortbui welke de bunker onder water gezet had.

◀ kassen bij schietgat Hulckestein (Foto Bert Rietberg)

detail van de betonnen druipgoot boven entree en schietgat

R 703 JAN TIJMENSTEEG

detail van de druipgoot boven entree en schietopening, opgemeten bij de Jan Tijmensteeg

Links in de entree de gebruikelijke doorvoerbuis en nis. Van Drie vertelde dat dit voor de telefooninstallatie was. Wanneer de bunker afgesloten was en in bedrijf, was communicatie van buiten slechts mogelijk met een intercom. Boven de doorvoerbuis een kleine kas. Deze is bij de andere bunkers nergens aangetroffen; doel onbekend.

achterzijde langs de spoorbaan

standaard doorvoerbuis met daarboven een kas

In de negen van de deuropening de gebruikelijke sparingen voor de pantserdeur. Ook in deze bunker is hij nooit aangebracht.

de bunker langs de spoorlijn

Het inwendige is nu provisorisch geïsoleerd, maar lekt ondanks de twee meter dikke beton helaas aan alle kanten. De kanonkamer is opgehoogd tot de bovenkant van het vuurbanket; de bouten zijn weggeslagen. Na de oorlog heeft Van Drie er varkens in gehouden; en dat mocht

alleen wanneer hij het vloerniveau zou optrekken en de bouten verwijderen. Afbranden kon niet, dat was toen te duur.

In 1945 hebben de Canadese militairen graffiti in de entree achtergelaten. Met strijklucht zijn inderdaad heel vaag enige letters te herkennen. Infrarood onderzoek wellicht zou meer licht kunnen werpen.

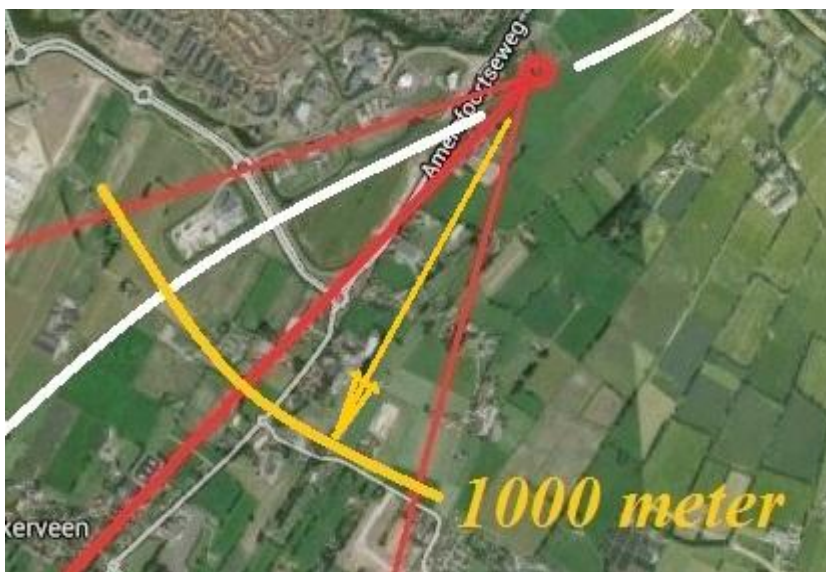
Canadese graffiti

zijde aan de weg

De heer Van Drie kon zich de bouw nog herinneren. Vanaf de weg was een oprit gebouwd, en het materiaal werd met paard en wagen ter plekke gebracht. Het kanon is hier daadwerkelijk aangebracht, en er zijn drie proefschoten mee afgegeven. In april '45 landden Canadese parachutisten nabij de bunker.

De eigendomsrechten zijn niet echt duidelijk. Na de oorlog zijn enige vertegenwoordigers van defensie wel poolshoogte komen nemen, maar er zijn verder voor zover bekend op dit punt geen verdere activiteiten ondernomen. Indien er niets in de loop der jaren is gewijzigd, betekent dit dat de bunker juridisch nog steeds rijkseigendom zou zijn, immers, na de oorlog is de Staat der Nederlanden 'getreden in de rechten van de Duitse Weermacht' (formulering uit de koopovereenkomst van de zogenaamde Rauterbunker in Amersfoort, d.d. 4 April 1949).

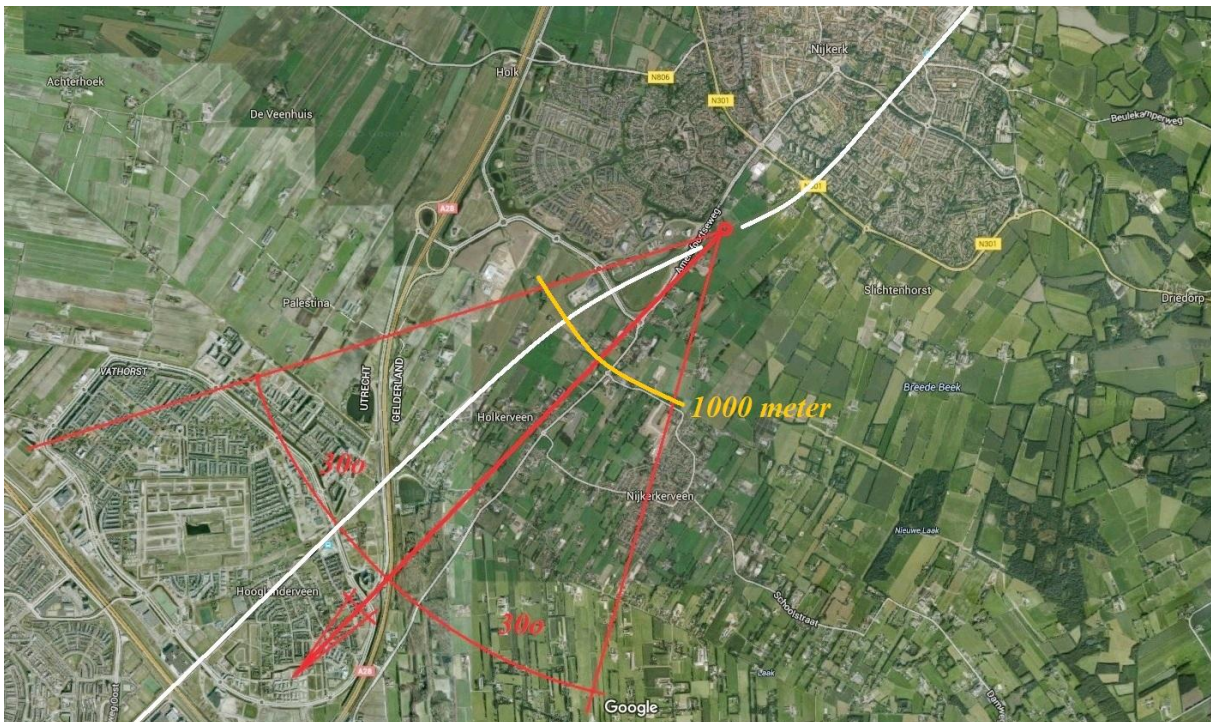

Er zijn drie proefschoten gelost. Welke richting uit? Het kanon is onder normale omstandigheden tot 1000 meter 100% trefzeker. Verder zal men om veiligheidsredenen wel niet gegaan zijn. Voorts zal men rekening hebben gehouden met een schootsvrije ruimte op grotere afstand.

◀ gele pijl: richting der proefschoten in 1945?

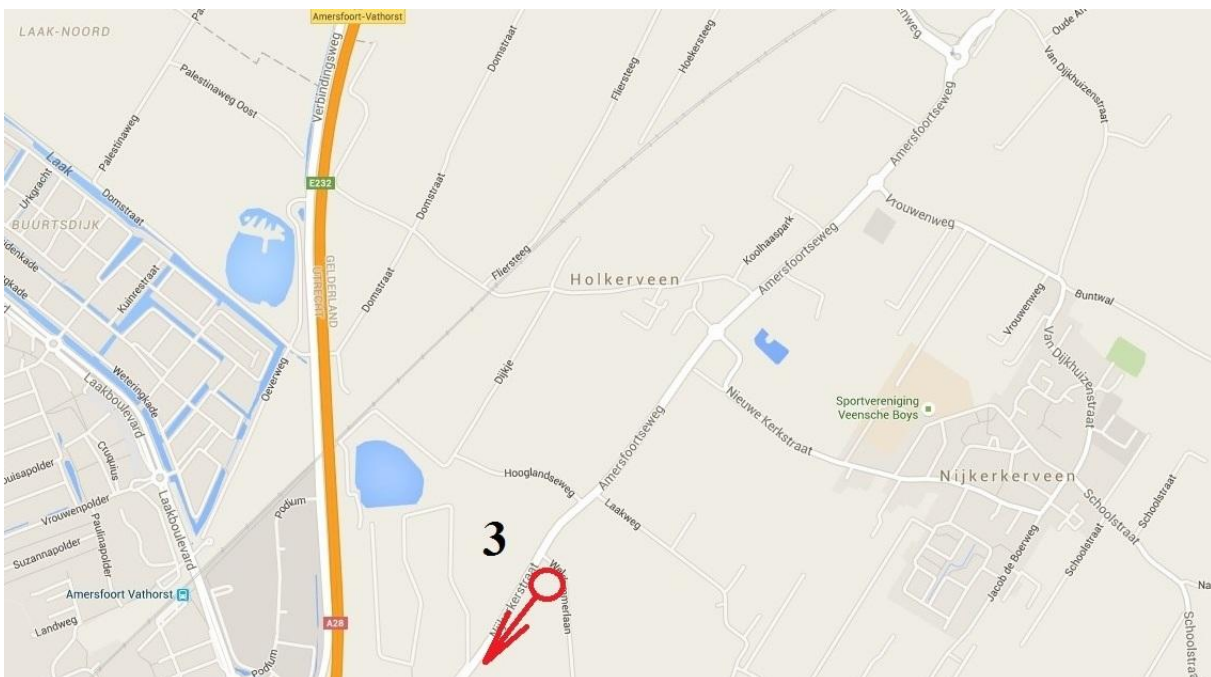
Richting Amersfoort of Nijkerkerveen is niet waarschijnlijk. Echter tussen beide plaatsen is het land - ook nu nog - over lange afstand minder dicht bewoond. De veiligste richting van de

proefschoten kan bijvoorbeeld ongeveer op de gele pijl gelegen hebben. Tussen 500 en 1000 meter zal men een kogelvanger in de vorm van een flinke bult zand hebben gestort. Men zal geen granaat met teruggebrachte lading hebben gebruikt; op de bevestigingsconstructie moest immers onder oorlogsomstandigheden volledig vertrouwd kunnen worden.

Het schootsveld naar het zuidwesten (rood); wit de spoorlijn. Tot de onderrand van de kaart bedraagt de afstand van de bunker drie kilometer

3. Weldammerlaan, Hoevelaken, N 52.192397, O 5.448386

In gebruik als opslagplaats. Van buitenaf gezien geen bijzonderheden. Schietgat richting zuidwest. De originele betonnen goot is nog boven de entree aanwezig. Het is de laatste bunker waar deze goot aanwezig is. Bij de bunkers verder naar het zuiden is alleen nog de montagesleuf aanwezig, de goot vermoedelijk nooit aangebracht. Bij de bunkers aan de Woudegge en Harsloweg ontbreken zelfs de sleuven; men kwam in tijdnood.

oostzijde

entree

ook hier is de betonnen goot nog aanwezig

4 en 5. Bunkers Asschat Noord en Zuid, Leusden

de lokatie, en de schietrichting met een schootsveld van 60°

4. Noord.

De bunker Asschat Noord ligt op een tiental meters van de Asschatterweg. De schietopening is gericht op het zuidwesten. De bunker bevindt zich iets terzijde van de oude Liniedijk. De buitenzijde is redelijk intact; de schietopening is wat aangetast, hetzij door oorlogsgeweld, hetzij door betonrot. De openingen zijn afgesloten. Rondom is de bunker geheel aangeeard.

de schietopening op het zuidwesten

de ingang aan de achterzijde

Let op de foto links op de nok van de bunker. Het is een driehoekige los gestorte betonnen rand; deze bevindt zich alleen aan de korte zijden. De rand heeft de functie om de openingen voor en achter tegen vallende aarde van de dakbegroeiing te beschermen. Boven de beide openingen bevindt zich ook een diepe aflopende sleuf, waarin voor de afwatering een lekprofiel of dergelijk in bevestigd was.

5. Zuid.

Aan de andere zijde van de Asschatterweg de Liniedijk volgend passeert men eerst een fraaie Nederlandse S3-kazemat, een zogeheten stekelvarken vanwege de uitstekende pinnen voor camouflagenetten.

Een honderdtal meters verder ligt de R703 Zuid. Het schietgat kijkt uit op het noordwesten.

de S3

de R703, Asschat Zuid

De bunker ligt in de Liniedijk ingegraven. Deze bunker verkeert uitwendig in uitstekende staat. De contouren zijn nog scherp, en zelfs de betonnen mondingsgaskuil is nog aanwezig, hoewel bijna volledig onder de aarde verstopt. Het interieur kan niet vrij bezichtigd worden, zelfs geen opening voor de vleermuizen is gelaten..

detail schietgat

de mondingsgassenbak is nog aanwezig; hier de rand

6. Bunker Lange Steeg, Leusden, N 52.114627, O 5.440375

De Liniedijk verder naar het zuiden volgend, doorkruist de Lange Steeg het Valleikanaal en de Liniedijk. Deze bunker ligt prominent dwars midden op de Liniedijk, en is van heinde en verre zichtbaar. De schietopening is gericht op het zuidwesten.

blik naar het noorden

de Liniedijk richting zuiden

Ook deze bunker is nog vrijwel geheel intact, compleet met mondingsgaskuil. Het schietgat is dichtgemetseld; de toegangsdeur staat op een kier en laat een bescheiden blik in het inwendige toe. Het uitzicht over de oude Liniedijk in de lage herfstzon is adembenemend.

het dicht gemetselde schietgat van binnenuit (2013)

stalen plafond met hijs oog

schietgat 2013

bedekte entree 2015

de vrij gegraven mondingsgaskuil 2015

In 2014 is deze bunker vrij gegraven en ingericht als '*Grebbeliniemuseum*', een initiatief van de Stichting Oud Leusden. Een bedekte ingang met loopgraaf is teruggebracht en de mondingsgaskuil geheel vrij gegraven.

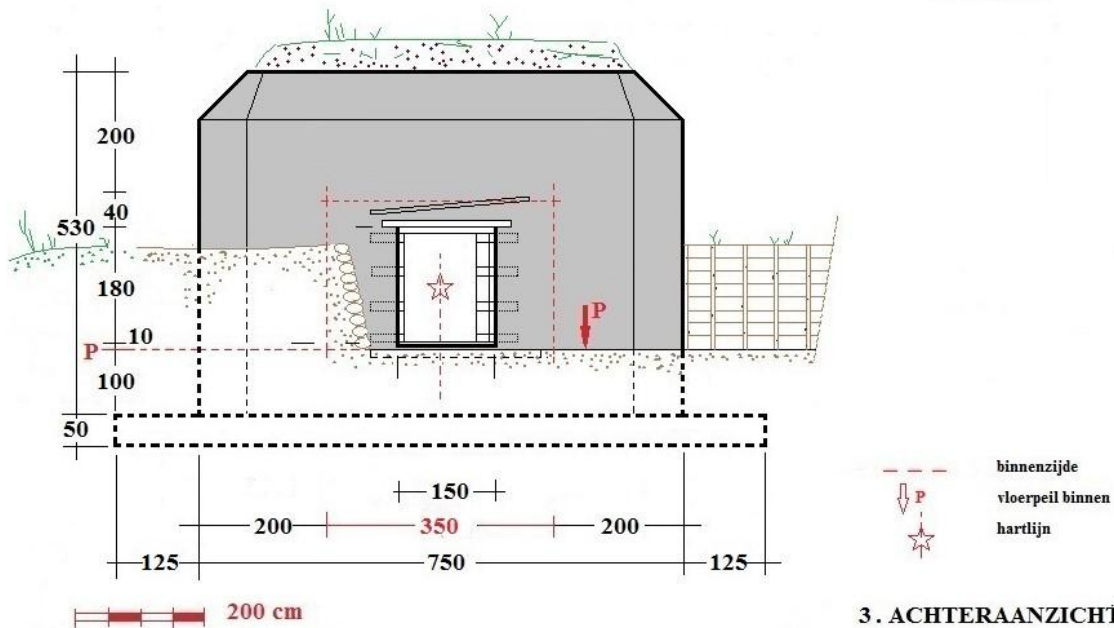
Binnen is een fraaie expositie met wandpanelen ingericht. In de zomermaanden staat de bunker gastvrij open voor de komende en gaande man, 's-winters alleen op bepaalde dagen. Info bij de entree.

Van de gelegenheid is gelijk gebruik gemaakt om de bunker tot in detail op te meten, resulterend in de diverse tekeningen bij dit artikel.

schootsveld over de weilanden, richting zuidwest

3. ACHTERAANZICHT

7. Bunker aan de Bruinenburgersluis, N 52.098978, O 5.434914

Verder zuidwaarts raakt de Liniedijk allengs steeds meer begroeid. De overvloedige schapekeutels geven aan dat ook hier de oude Dijk door het weidend vee zorgvuldig op profiel wordt gehouden.

Liniedijk naar de Bruinenburgersluis, S3

Nederlandse flankerende betonkazemat; schietgat voor een mitrailleur midden onder

Richting zuiden passeren we eerst nog een S3-kazemat, de schietopeningen plichtsgetrouw naar het oosten ogend over de inundatievelden van weleer; nu vrijwel verblind door grond en de bladeren der jaren. Verderop een der flankerende betonkazematten uit de Grebbelinie. De kazemat ligt achter de Liniedijk; het schietgat wijst naar het noorden langs de dijk op, bedoeld om flankerend vuur af te geven. Door z'n verdekte opstelling en zwaardere uitvoering dan de S3-kazematten was dit type kazemat voor de vijand zeer moeilijk te traceren en uit te schakelen. De kazemat is van een moderne betimmering voorzien, gevuld met aarde. Meerdere kazematten in de Linie zijn zo gerestaureerd, onder andere op het Voorwerk aan de Asschatterkade. Die camouflage oogt thans nogal opvallend.

Dan doemt als een oude grafheuvel de R703 tussen de bomen op. Ook deze bunker is geheel intact en in goede staat. Hij ligt iets achter de Liniedijk. De schietopening wijst weer naar het noordwesten. De bunker is rondom te zeer met aarde bedekt, om zo op het oog te kunnen bepalen of de mondingsgaskuil nog aanwezig is; maar er is geen reden te bedenken waarom deze verdwenen zou zijn.

De bunker ligt vlak bij de Bruinenburgersluis. Het is een oude damsluis uit de 18^e eeuw, die in de Grebbelinie, afgedamd, tot doel had te belemmeren dat het inundatiewater via de vroegere Lunterse Beek (vóór het Valleikanaal gegraven was in 1939 – 1941, het huidige bed van de Heiligenbergerbeek) weer zou afvloeien. Op het informatiebord prijkt nog een fraaie foto uit 1939 waarop te zien is hoe het leger de sluis afdamt, om de geplande inundaties veilig te kunnen stellen.

Peilbuis? Duits, of van het Waterschap? Op de achtergrond de R703

de Bruinenburgersluis 2013

afdammen, eind 1939; foto op het informatiebord

De beek een kleine honderd meter terug volgend wordt hij door een spoorbrug gekruist; de rails zijn op dit gedeelte verdwenen. Het is de opgeheven spoorlijn richting Amersfoort. De spoordijk fungeerde in 1940 als de laatste stoplijn, wanneer de voorste linies gevallen waren.

de spoorbrug in de oude stoplijn

De Liniedijk is op dit traject nadrukkelijk in het landschap aanwezig. Met recht een schitterend cultureel erfgoed.

Liniedijk met bedekte weg, Lange Steeg, zuidwaarts

en naar het noorden kilometers ver de weg volgend

8. Bunker aan de Pothbrug, N 52.083204, O 5.454020

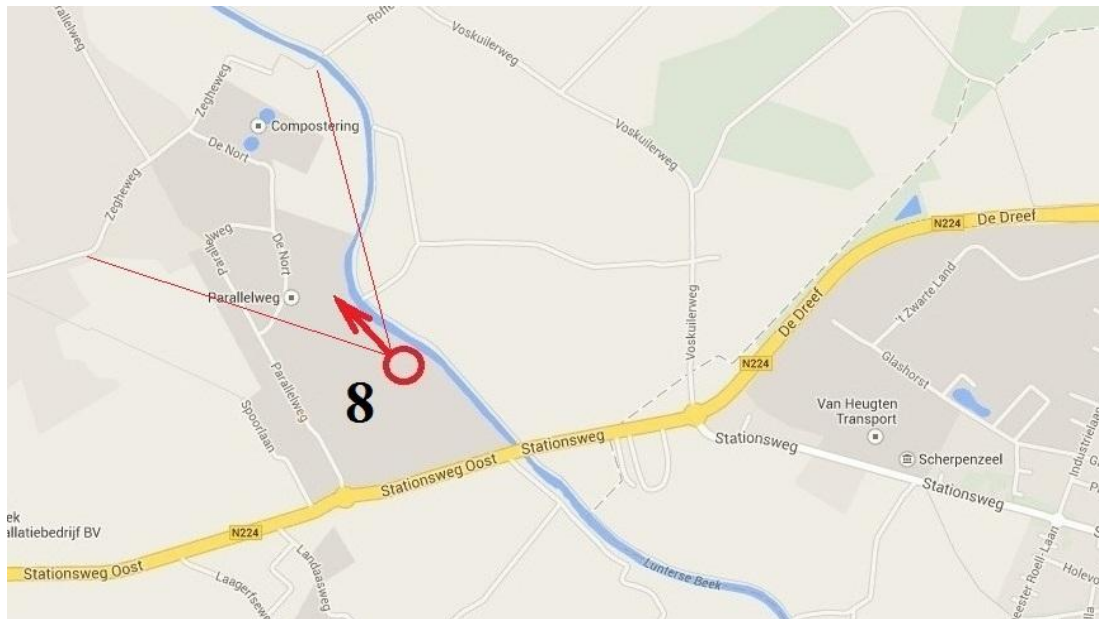
Vanaf de Pothbrug, de brug over het Valleikanaal op de weg Scherpenzeel – Woudenberg, noordwaarts de Liniedijk op, treft men na een goeie tweehonderd meter de R703. Deze

bunker is vrijwel midden in de Liniedijk gegraven, het schietgat is op het noordwesten gericht. Hij is tot bovenaan toe met aarde bedekt, maar nog redelijk intact. De ingang is door grond en bladeren geblokkeerd. Op het dak zijn goed de twee losgestorte randen te zien, die de aanaarding moesten beletten voor de openingen langs te schuiven. Het open schietgat veroorlooft een blik in het interieur.

◀ *detail luchtopname van 8 april 1945*

Naast het gebruikelijke zwerfafval, is de afgeschuinde wand tussen geschutskamer en munitieruimte zichtbaar, de gebruikelijke bouwwijze bij de R703.

De bunker is medio 2015 door een aantal enthousiaste vrijwilligers vrij gegraven. het initiatief is uitgegaan van vrijwilligers van het Grebbelinie museum Hoeve de Beek. Na de uitgraving, augustus 2015, is de bunker afgesloten voor overwintering van de vleermuizen. In de zomermaanden kan de bunker onder begeleiding en uitleg van een gids van het Museum worden bezocht.

R703 dwars door de linedijk

zicht op de schuine tussenwand (midden)

Een ooggetuige kon nog vertellen over de bunker eind '44, begin 1945:

Voor de bouw zijn onder andere Russische krijgsgevangenen ingezet, maar ook mensen met de gele davidster 'J'. De Russen verbleven in een school in Scherpenzeel.

Het kanon is inderdaad nog geplaatst in de bunker, getuige de grote loop die men uit het schietgat zag steken. De zuid- en de oostkant waren voorzien van geschilderde ramen met gordijnen (bij de ontgraving zijn inderdaad daar nog sporen van terug gevonden. H.).

Op de bunker was een houten schijndak geplaatst met rode dakpannen (op de luchtfoto op blz.35 is een zogenaamd zadeldak te zien. H). Het bouwwerk op de luchtfoto, ten zuidoosten van de bunker, was een woonhuis. Het voorterrein in het oosten was afgeschermd met bomen

op een meter hoog afgezaagd, en landmijnen. Een Duitse soldaat is daar nog op een landmijn getrapt.

luchtopname van 8 april 1945; het Valleikanaal loopt in tegenstelling tot de huidige situatie in een grote bocht om de bunker heen; rechtsonder ten zuidoosten van de Pothbrug een geïnundeerd stuk terrein

Bij de Pothbrug bevond zich in de weg Woudenberg - Scherpenzeel een betonnen wegversperring. Na de oorlog hebben de omwonenden alles wat bruikbaar was ten eigen nutte verzameld.

De bunker heeft, vermoedelijk als enige een betonnen toegangstrap vóór de entree; doorsnede blz.53. De trap geeft toegang tot de verbindingloopgraaf, zichtbaar op de luchtfoto op blz.35.

de uitgraving, augustus 2015

de vrij gelegde mondingsgaskuil

Verder de Liniedijk naar het noorden opgaand, treft u nog diverse ongeschonden kazematten aan, zowel S3's als flankerende betonkazematten. Na circa een kilometer een damsluis in het Valleikanaal. Het is de plaats waar de Roffelaarse kade aansluit op de Liniedijk; het is de waterscheiding tussen de 5^e en 4^e inundatiekom.

Op de kade is goed te zien dat de landerijen aan de zuidoost kant duidelijk hoger liggen dan die aan de noordwest zijde. Aan het einde van de kade het geheel dichtgegroeide Voorwerk.

Aan de noordzijde werd begin november 1939 een mijneveld aangelegd. Tijdens het leggen gleed een der militairen uit op de pas gelegde mijn; deze ontplofte. Vier militairen kwamen om het leven.

rechts laatste blik op de bunker; in de verte de Pothbrug en de damsluis daar achter

verderop een flankerende betonkazemat

de Roffelaarse keerkade richting Voorwerk (NO)

S3, de stille wachter aan het water

9 t/m 11. Bunkers te Veenendaal

9. Bunker aan de Woudegge, N 52.050409, O 5.524999

Deze bunker ligt op een tiental meters naast de spoorlijn Arnhem – Utrecht, bijna onzichtbaar verscholen in de plaatselijke bosschages. Het schietgat is - nu althans - pal naar het westen gericht.

De bunker is wat moeilijk te bereiken, tenzij men wat prikkeldraad, begroeiing en de plaatselijke agrarische vuilnisbelt voor lief neemt. In de lengterichting is hij wat scheef 'gezakt'; het schietgat ligt thans ruim onder het maaiveld. De ingangspartij is wat gehavend, maar verder verkeert het geheel nog min of meer in enigszins redelijke staat.

Ook hier weer hoog in de wand die merkwaardige openingen, totaal vier stuks. Doel en nut zijn een raadsel. Ten behoeve van een hijsbalk? Deze nissen zijn in alle bunkers aanwezig. Afmetingen en diepte zijn verschillend, ze variëren in diepte van 40 cm tot 125 cm.

Woudegge, droge sloot door (voorgrond), belt over en daar ligt ie, diep verscholen in het struweel

de schietopening op het westen

idem van binnen

De bunker ligt nogal diep in de plaatselijke dijk verzonken. Blijkbaar heeft men geprobeerd hem in de grond weg te laten zakken. Dat is slechts deels gelukt, met als resultaat dat het schietgat nu de eenvoudigste toegang vormt. Langs de originele entree zou ook nog wel kunnen, ware het niet dat er in de loop der jaren een stevige boom voor gegroeid is.

de entree

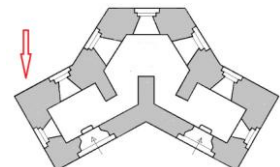

de munitieruimte met de ingestorte latten en zo'n merkwaardige kas hoog in de wand

het schietgat, de huidige toegang

Maar ook in de onmiddellijke nabijheid is een - mislukte - poging gedaan om de geschiedenis aan het oog te onttrekken. Verder op langs de Biesbossenweg links, doemt een merkwaardige betonnen punt uit het weiland op: het is de S7, op de situatie op blz. 39.

Het is het nog zichtbare restant van een der weinige S7's uit de Grebbelinie; het is een kazemat met 7 schietopeningen en 2 ingangen, bijna meer gat dan bunker. De rode pijl op de plattegrond hierboven geeft aan wat er thans nog boven het weiland uitsteekt. In de tijd dat men al deze betonnen bouwwerken uit de oorlog slechts als hinderlijke obstakels beschouwde, is geprobeerd om ook deze kazemat onder de grond te werken.

en zo ging men in de zestiger jaren met z'n cultuur historisch erfgoed om ... wat boven de aarde steekt is het linkergedeelte op het plattegrondje boven (rode pijl); N 52.052558, O 5.523909

En zo te zien is dat niet helemaal gelukt; de kazemat bleek te weerbarstig voor dat soort pogingen. Het vormt nu een schitterend monument voor het cultuur historisch besef uit de jaren zestig. Maar laten we met onze kennis van achteraf maar niet al te snel de staf breken over onze vroede voorvaders, onze beurt komt later ook.

En dit is dan wat men onder de grond heeft proberen te werken:

de S7 op de Asschatterkeerkade, 2011, N 52.134680, O 5.456798; in 2014 zelfs weer van de origineel getrouwe pantsersluiken voorzien. Ook in deze kazemat heeft men na de oorlog munitie opgeslagen met rampzalig gevolg; het schietgat op de kop, links op de foto (niet in beeld), is geheel ontzet.

10. Bunker op de Juffersdijk, N 52.049567, O 5.542722

Deze R703 staat allesoverheersend hoog op de dijk, met de rug naar de spoorlijn. Het massief is wijd en zijd in de omtrek zichtbaar. Het schietgat oogt net als de bunker aan de Harsloweg richting het zuiden. Ook hier is de mondingsgaskuil nog aanwezig.

De bunker is tegen de vestingwallen van het Werk aan de Juffersdijk (niet te verwarren met de Linie van Juffrouwwijk; een 'wijk' of 'wiek' is een sloot ten behoeve van de afvoer van turf) aangebouwd, zoals op Google goed is te zien.

in het midden de R703 vóór de oude wallen van het Werk (Google)

Over de spoorwegovergang strekt zich links naar het noordwesten de kaarsrechte Linie van Juffrouwwijk uit. Met deze linie is men in 1744 begonnen, en hij is in latere jaren diverse malen versterkt. De linie is genoemd naar de vrouw van Renswoude, Margaretha van Culemborg (1528 – 1608).

de R703 op het Werk aan de Juffersdijk

De linie sluit het acces af naar de Emminkhuizerberg. In 1939 zijn nog enige kazematten toegevoegd. Naar het noordoosten sluit het Werk aan op de Batterij aan de Schalmdijk.

Linie van Juffrouwwijk, rechts een flankerende betonkazemat met klimkoker

S3 in het Werk, uitkijkend op het oosten

de Liniedijk, richting westen

11. Bunker Fort aan de Buursteeg, N 52.047484, O 5.554531

Deze R703 staat hoog op de wallen van het oude fort, het schietgat exact gericht op het zuiden. Deze bunker is, evenals die op de Juffersdijk en aan de Woudegge uitgevoerd met rechte hoeken. Het betonwerk is nogal ruw gestort; er was haast bij. Ook deze bunker was gecamoufleerd met geschilderde ramen met gordijnen, thans vrijwel niets meer van zichtbaar.

Fort aan de Buursteeg, hoog op de wallen

de zwaar beschadigde entree

De bunker is zwaar beschadigd. Na de oorlog is een vergeefse poging gedaan om de bunker op te blazen. In de munitieruimte is duidelijk te zien, dat daar een zware explosie plaats heeft gevonden. De hele ingangspartij is ontzet. Het dak is tijdens de explosie deels opgelicht en weer op z'n plaats teruggevallen. De schuine tussenwand rechts is deels naar de geschutsruimte weggeslagen. Opvallend is de lichte wapening in de beton van deze tussenwand; het is in feite alleen maar krimpwapening; de wand schijnt ook niet tegelijk met de muren te zijn gestort. Alles getuigt van gehaaste bouw. De mondingsgaskuil is nog aanwezig, zoals een proefsleuf door de enthousiaste onderzoeker, ene LvM, laat zien.

Het noordelijke gedeelte van het Fort aan de Buursteeg is schitterend in de oude toestand van 1786 hersteld. Inmiddels zijn er plannen om ook het zuidelijke gedeelte weer in oude staat terug te brengen.

Het is te hopen dat ook de oude, gehavende bunker, en dan weer vrij gegraven met inbegrip van de mondingsgaskuil, zijn waardige plaats in die plannen krijgt.

ingang

de ontzette tussenwand

links, de aanzet van de mondingskuil

Men heeft de bunker in 1945 pogen op te blazen. In de archieven van de Vereniging Oud Renswoude bevindt zich een prachtige amateurfilm over de bevrijding rond Renswoude. De film is gemaakt door de heer Schoenmaker. In de film is een fragment te zien, hoe men de bunker probeert op te blazen. Op deze passage is ook heel goed de camouflage bij de entree en op de zijkant te zien.

het terrein wordt ontruimt

de draden voor de springlading worden uitgerold

De bunker stond, evenals die aan de Juffersdijk, prominent en duidelijk zichtbaar boven op de wallen van Fort Buursteeg, nu geheel door de begroeiing aan het oog onttrokken. Naast de geschilderde camouflage - hier fraai zichtbaar - zal er ook wel een schijndak op de bunker gezeten hebben. De film dateert uit Juli, Augustus 1945; de omwonenden hebben inmiddels tijd genoeg gehad om alle bruikbare materialen in beslag te nemen. Indien er inderdaad een pannendak op gezeten heeft, moeten daar nog resten van in de grond terug te vinden zijn. Bij het dakdekken, en later het verwijderen, valt er altijd wel een pan op de grond.

de explosie op veilige afstand

opnemen van de schade; let op de geschilderde ramen links en rechts van de entree, en de kogelgaten

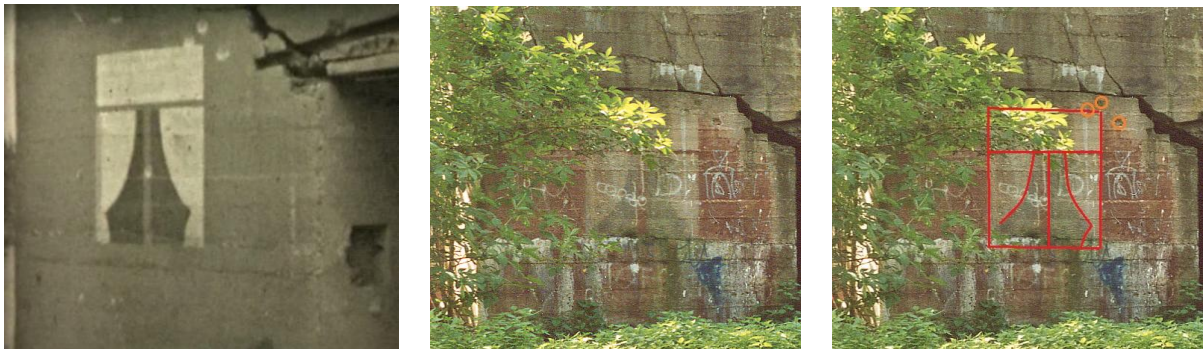
Wat opvalt, is de 'vrij geringe' schade die door de explosie teweeg is gebracht. Zeker in vergelijking met de tragische bunker bij De Klomp, blz.17, is het resultaat maar magertjes. Het doet het vermoeden rijzen dat de springploeg niet echt professioneel is geweest. De Canadezen speelden wel meer met explosieven, zoals het metersdikke metselwerk van 't reduit van Fort bij Rijnauwe ook tot flinke schade heeft mogen ondervinden.

◀ *detail van het geschilderde raam, rechts van de entree*

Het kunnen overigens ook wel mannen van de BS geweest zijn; een heeft een armband met de letters 'CD' of 'GD' om de linkerarm.

Reconstructie van de maskering.
(maatvoering onder enig voorbehoud)

Het raam links van de entree. Op een oude foto (midden) zijn de contouren nog deels zichtbaar. Thans is dit beeld door graffiti verdwenen. De drie kogelgaten rechtsboven (foto links) zijn nog steeds goed te herkennen. De onderkant loopt door tot halverwege de kas in de entree. Op deze wijze kunnen de afmetingen gereconstrueerd worden. Zo kan ook redelijk nauwkeurig de plaats van het rechterraam worden bepaald; de horizontale lijnen van bekisting welke op de oude opnamen zichtbaar zijn, geven een indicatie van de exacte plaats. Op de foto links is het raam door het perspectief van de opname sterk vertekend.

Op de linker langsgevel is nog steeds (2016) vaag een der ramen te herkennen. De hoogte en de afstand vanaf de rand kan daarbij bepaald worden. Aan de linkerzijde van de gevel zal evenzo een raam hebben gezeten, maar daar is niets meer van terug te vinden.

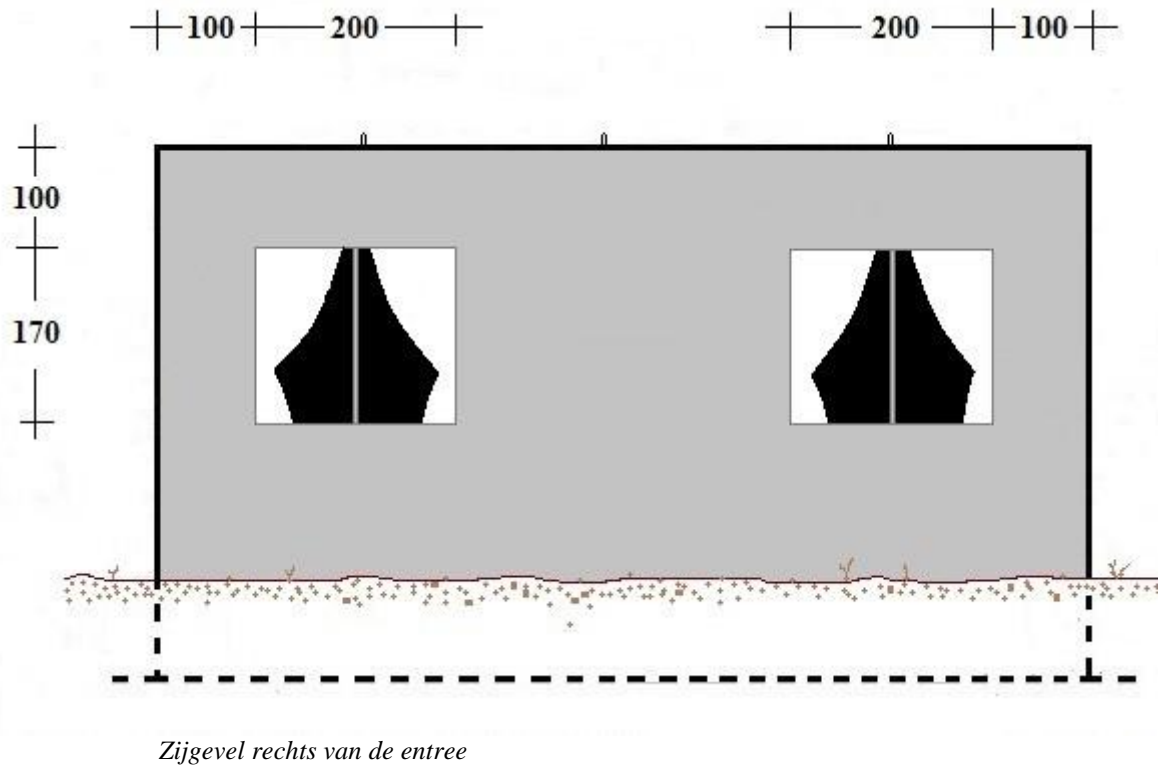
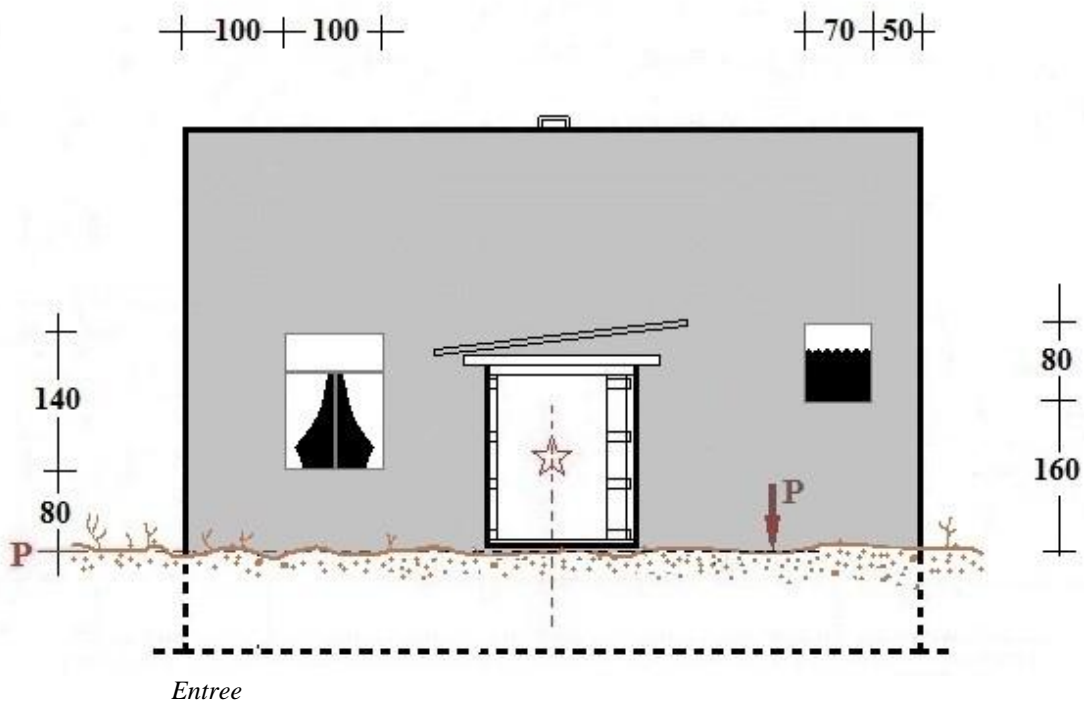

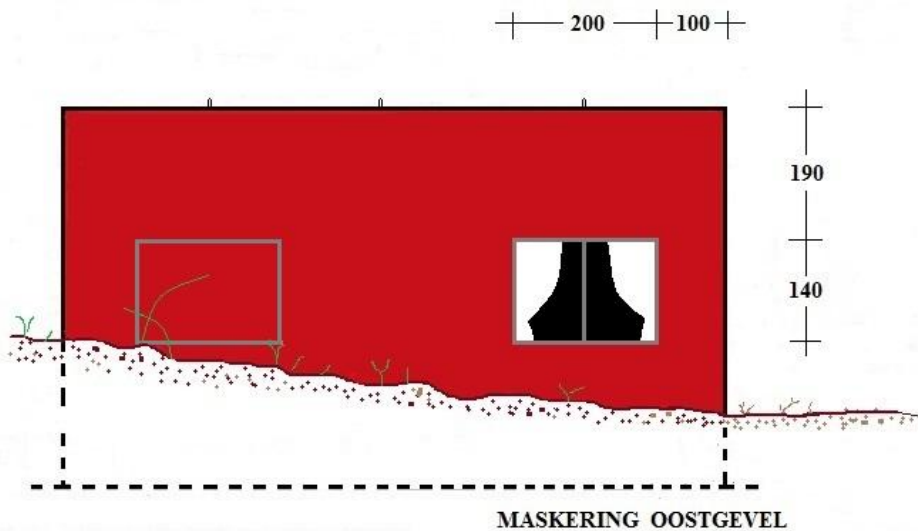
Op de rechter langsgevel is geen enkel spoor meer terug te vinden, maar de oude opname uit 1945 geeft wel een indicatie. De hoogte van de deuropening is bekend, alsmede de lengte van de bunker. Uitgezet op de opname kunnen plaats en afmetingen redelijk worden vast gesteld.

Opvallend is dat de ramen aan deze zijde (westen) aanzienlijk hoger zijn geplaatst dan de raamschilderingen aan de andere zijde (oosten).

de westgevel, 1945

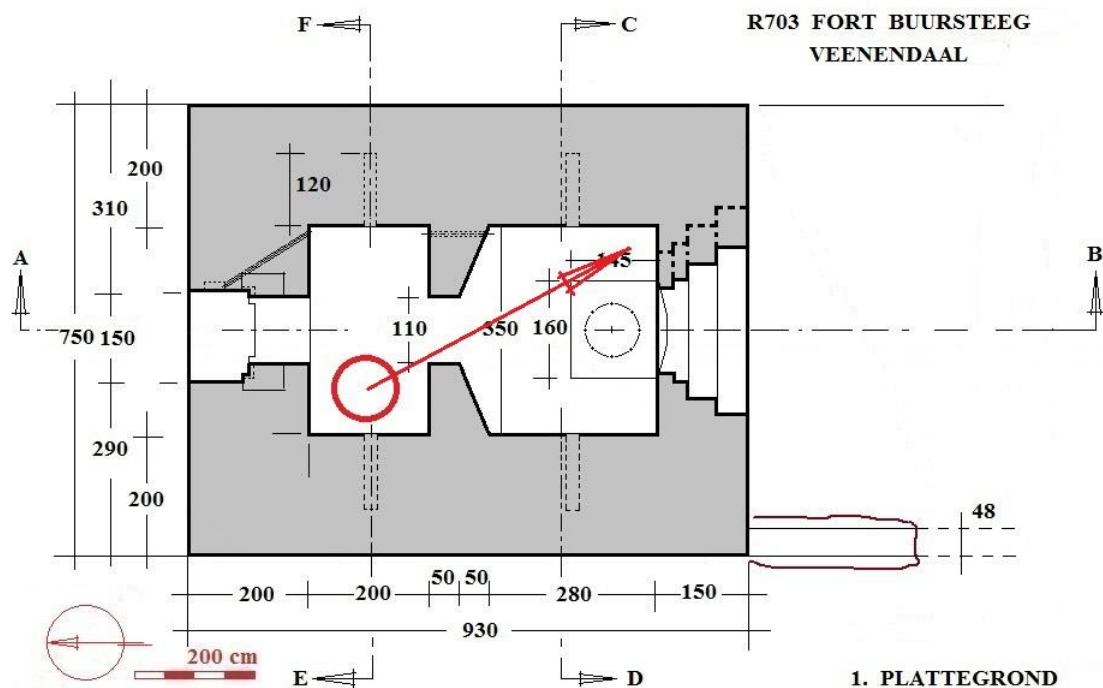

De andere zijgevel in de baksteenrode kleur; van het rechtse raam zijn inderdaad de sporen teruggevonden. Links is niets meer zichtbaar. Indien daar ook een raam heeft gezeten, zal het vermoedelijk op de aangegeven plaats zijn geschilderd (symmetrie zoals op de andere gevel).

De ontploffing heeft een heel kenmerkend barstenpatroon in de bunker achtergelaten. Gezien vanaf de entree staat de rechterwand van de voorruimte (munitiekamer) aan de onderzijde ca 8 cm uit het lood. Aan de buitenzijde is te zien dat het gedeelte tussen vloer en plafond naar buiten is geslagen. De beton tussen de deuren rechts is verdwenen.

De rechter tussenwand is geheel ontzet. De schade is het grootst aan de rechterzijde (rode cirkel); vanaf dat punt worden de barsten in het beton naar linksachter minder groot..

Het dak is van de wanden losgeraakt en enigszins opgelicht, het scharnierpunt nabij de pijlpunt. De breuklijnen volgen de zwakste plekken in de beton. Rechts van de entree via de deuren, de hoeken van de ruimten, de oplegging van het stalen plafond op de wanden, via de vier zeer diepe wandkassen (ruim 120 cm!) en midden door het schietgat.

Het dak is bij de ontploffing op vele plaatsen gescheurd en gebarsten, zoals ook op dak te zien is; het plafond lekt dan ook over het gehele oppervlak.

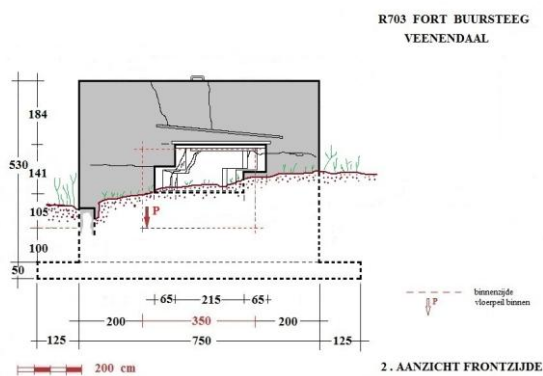
De explosieven zijn in de rechterhoek los opgestapeld geweest (rode cirkel). Er zijn waarschijnlijk niet veel blindgangers gebruikt. Enerzijds omdat elders op de film uit 1945 een ontploffing van oude munitie in een zandgroeve opgenomen is, en op de tweede plaats omdat in de bunker op de wanden of het plafond slechts enige putten van granaatscherven of dergelijke zijn te vinden.

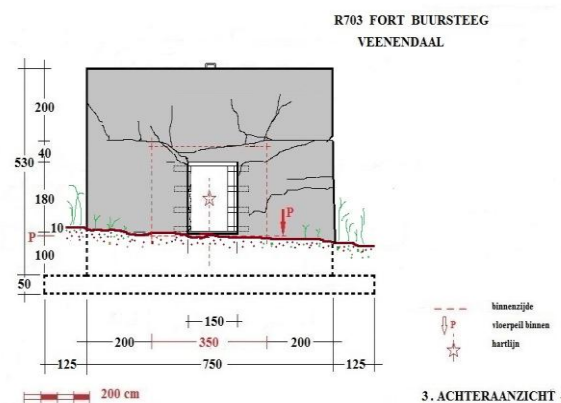
geschilderd gordijn (oostgevel)

resten van de oorspronkelijke baksteenrode kleur

westgevel, hoek entree

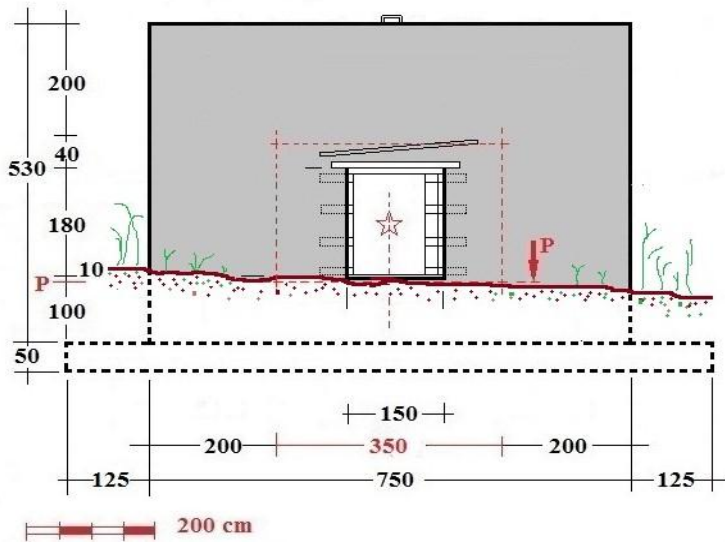

beugel voor de bevestiging van een dakspant?

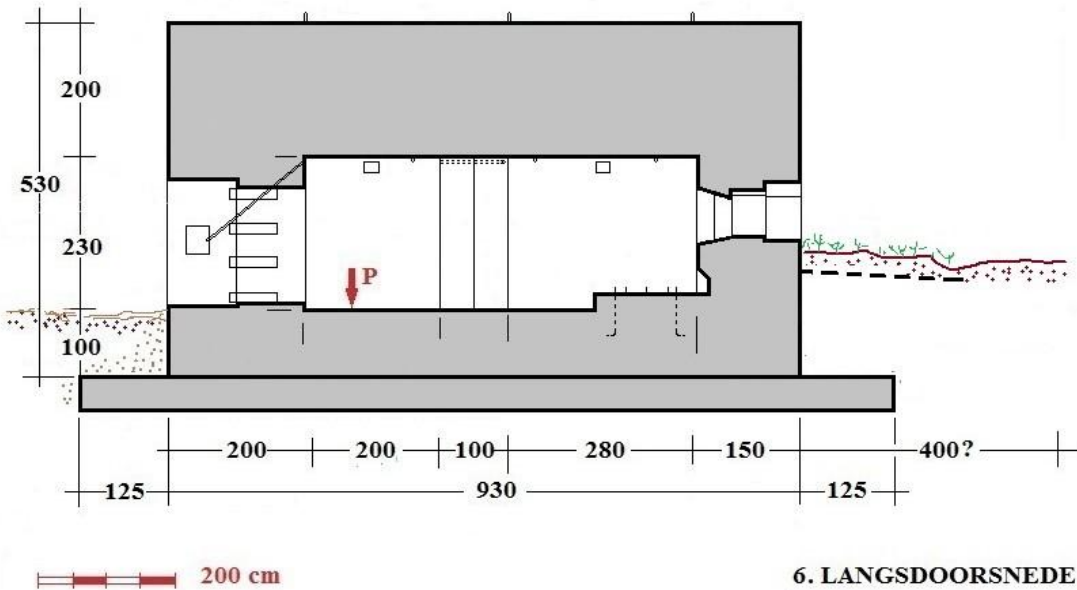

craquelé op dak

--- binnenzijde
 ↓ P vloerpeil binnen
 ☆ hartlijn

3. ACHTERAANZICHT

6. LANGSDOORSNEDE

12. Bunker Harsloweg, Bennekom, N 52.000524, O 5.624652

Opvallend in de hele linie is de situatie van de monumentale bunker aan de Harsloweg, inderdaad met het bekende blauwwitte schildje (nr.GM034):

[...] *Waardering*

De Duitse kanonkazemat is van algemeen plaatselijk belang. Het object heeft cultuurhistorische waarde als bijzondere uitdrukking van een culturele en geografische ontwikkeling, namelijk de vorming van een strategisch Duits militair landschap aan het einde van de Tweede Wereldoorlog en vormt als zodanig een belangrijk document in de militaire geschiedenis van Nederland.

Het object is van architectuur- en bouwhistorisch belang wegens de toegepaste constructietechniek en materialen, vooral de verwerking van gewapend beton, en de herkenbaar bewaard gebleven indeling en details, zoals de nethaken op de dakranden.

Het object heeft ensemblewaarden vanwege de betekenis van het object als essentieel onderdeel van een groter geheel, namelijk de Pantherstellung en de overige Duitse verdedigingslinies, die cultuurhistorisch, krijgshistorisch en architectuurhistorisch van algemeen belang zijn.

Het object heeft bijzonder grote zeldzaamheidswaarde vanwege het toegepaste type R703, dat in de andere linies elders in Nederland niet is toegepast en thans op Edes grondgebied het enige resterende exemplaar is [...]

(Uit: Monumentenlijst Gemeente Ede)

Deze bunker maakt ogenschijnlijk geen deel uit van de linie. Maar wanneer men het overzicht op Google (blz. 5, rode stip midden onder) bekijkt, wordt zijn lokatie duidelijk.

De bunker bestrijkt de laagte tussen het heuvellandschap links van de Utrechtse Heuvelrug en rechts van de Veluwe. Het is dan ook geen verrassing dat het schietgat vrijwel op het zuiden

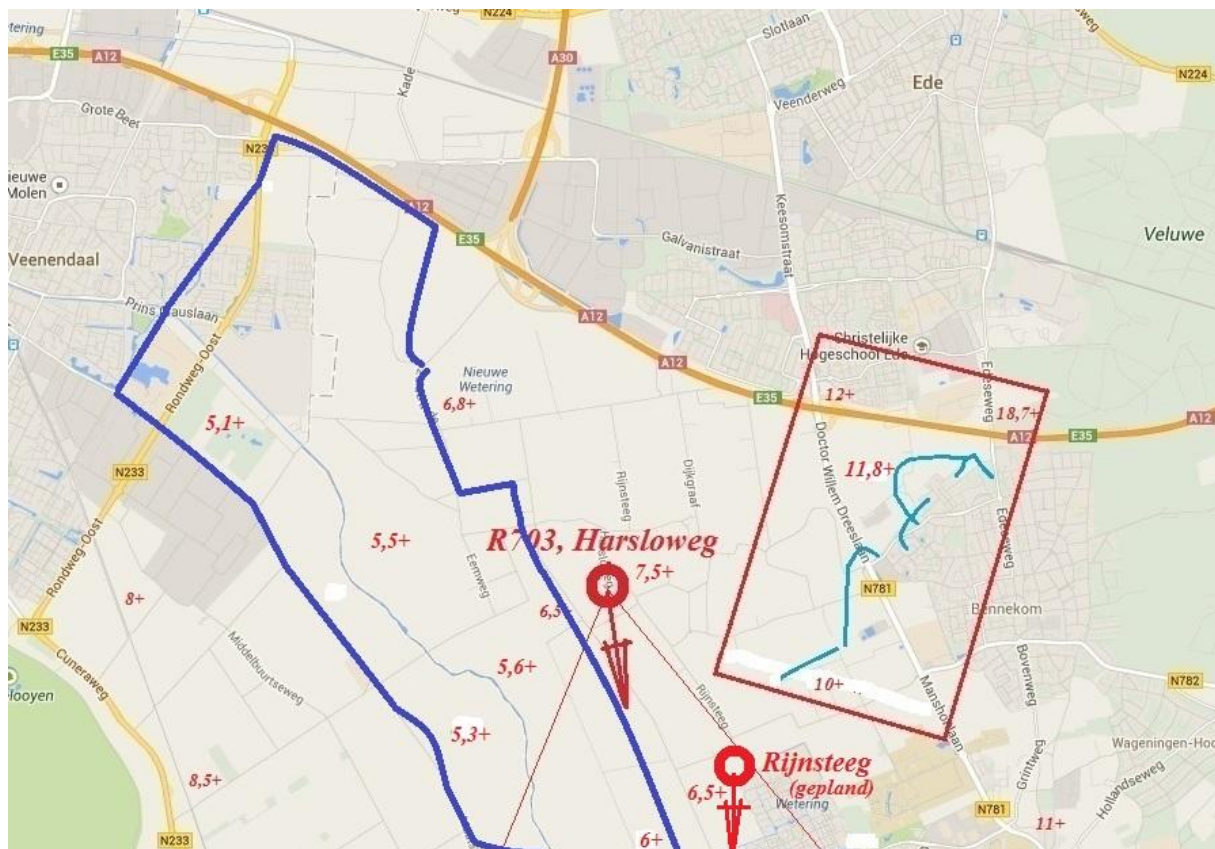
gericht is. De lokatie spreekt duidelijk, wanneer op de kaart de hoogten van de topografische kaart worden vermeld. In het westen zou de bunker gedekt moeten worden door een inundatie van het Valleikanaal, annex de Grift, de oude 1e Kom of Veense Kom.

De bunker is niet aangeaard, noch is er een mondingsgaskuil. De bovenkant van de grondplaat ligt ter hoogte van het maaiveld (evenals bij de verdwenen bunker aan de Schulpkamp te Nijkerk, blz.13), terwijl deze bij de meeste bunkers op 1,00 meter diepte gesitueerd is.

Het land rondom de bunker ligt op circa 5,5 - 6,0 meter + NAP. Het inundatiepeil zal dan een 60 cm boven het hoogste punt moeten liggen, zeg rond de 6,5+ meter. Dat verklaart vermoedelijk, waarom de bunker niet is ingegraven zoals de overige bunkers. Het vloerpeil ligt op één meter boven het maaiveld, voldoende om bij een gestelde inundatie, binnen droge voeten te houden.

Door de bouw boven het maaiveld valt pas goed op, welk een massief geheel zo'n R703 eigenlijk is. Ook de afmetingen van de zware grondplaat zijn duidelijk herkenbaar. De grondplaat moest onder andere voorkomen dat granaten onder de bunker zouden inslaan, en zo het geheel kunnen doen kantelen. Sleuven voor de gebruikelijke druipgoot ontbreken.

Binnen zijn de vier merkwaardige gaten, hoog in de wand in het hart van beide vertrekken, ook hier aanwezig, 100 cm diep, met inbegrip van de resten van de bekisting.

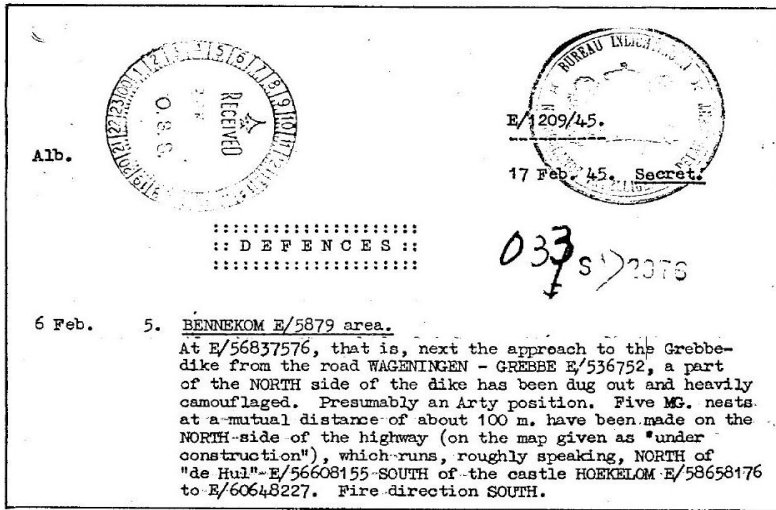

De R703, Harsloweg. Het rode vierkant geeft het gebied van de luchtfoto op blz.48 weer. De lichtblauwe lijnen de loopgraven; deze zijn gegraven waar het terrein is opgelopen naar 10 meter + NAP. Donkerblauw de geplande inundatie door de Grift.

De bunker grenst direkt aan de oostzijden van het in 1944 geplande inundatieveld van de Grift (Valleikanaal).

De bunker is volgens de omwonenden na de oorlog een tijdlang - tot ver in de tachtiger jaren - als zwaar bewaakt depot (Gladio of Stay-Behind?) in gebruik geweest; vandaar ook de hermetisch afgesloten ogende buitenzijde. De bunker was omgeven door een dubbel hekwerk met elektronische beveiliging. De jeugd vermaakte zich in die tijd kostelijk door voorwerpen

tegen het hek te gooien, om te kijken hoe lang het duurde alvorens de bewaking arriveerde. Naar binnen toe was de bunker in die periode afgesloten met twee stalen deuren.

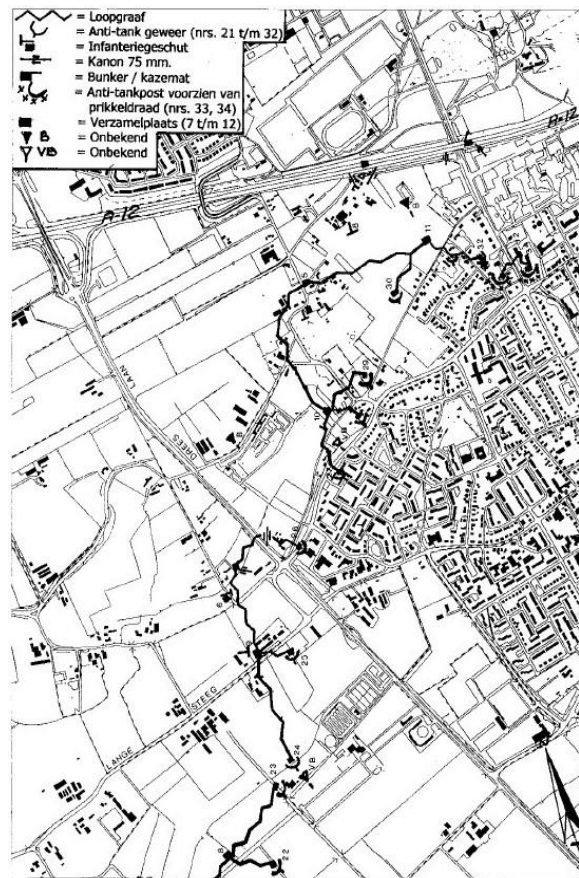
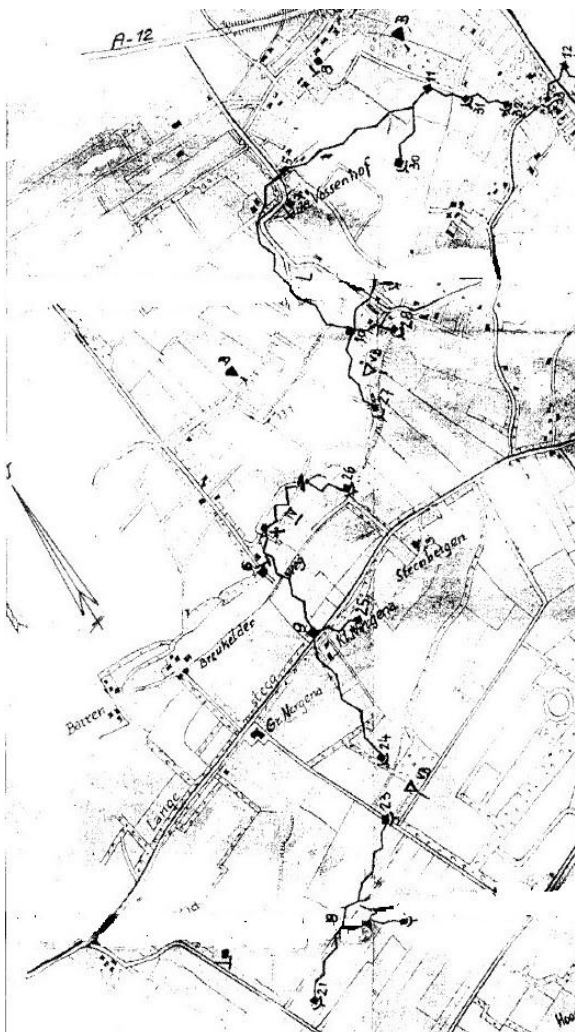
De gehele Pantherstelling is in 1945 met luchtfoto's in kaart gebracht. Die foto's zijn verrassend gedetailleerd (o.a. blz. 35 en 37).

De luchtfoto's werden stereoscopisch beoordeeld, en vermoede stellingen in een verslag vastgelegd.

◀ *Verslag Luchtfoto Bennekom 17 Februari 1945.*

(Vereniging Oud-Bennekom, De Kostersteen, Jaargang 84, nr. april 2003)

Hieronder, links een calque (overtrek) van een luchtfoto uit 1945, rechts de gefotografeerde stellingen uitgezet op de topografische kaart van 2000. De stellingen zijn globaal in blauw aangegeven op de afbeelding op blz. 47. De bunker R703 ligt op circa 2000 meter ten westen van het gefotografeerde gebied.

Let op de richting van de noordpijl (rechts-onder).

(Uit: Vereniging Oud-Bennekom, De Kostersteen, Jaargang 84, nr. april 2003)

De bunker R703 thans, 2015.

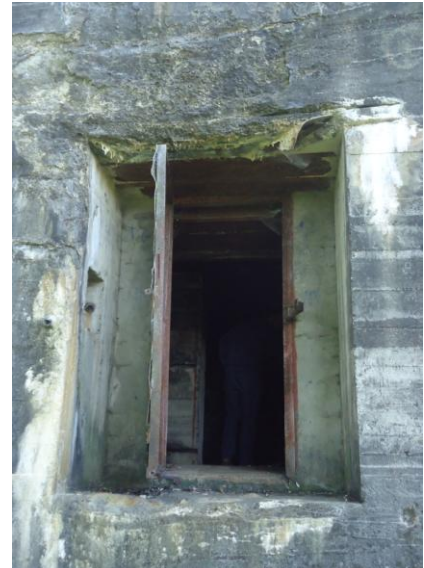
dicht gemetseld schietgat

binnenzijde, vuurbanket verwijderd

vrij uitzicht op de laagvlakte richting zuiden

de entree met de naoorlogse stalen deur

entree ligt 100 cm boven maaiveld

buis en sparing tbv communicatie met binnen; de buis $\varnothing 80$ mm mondt standaard binnen linksboven tegen het plafond uit.

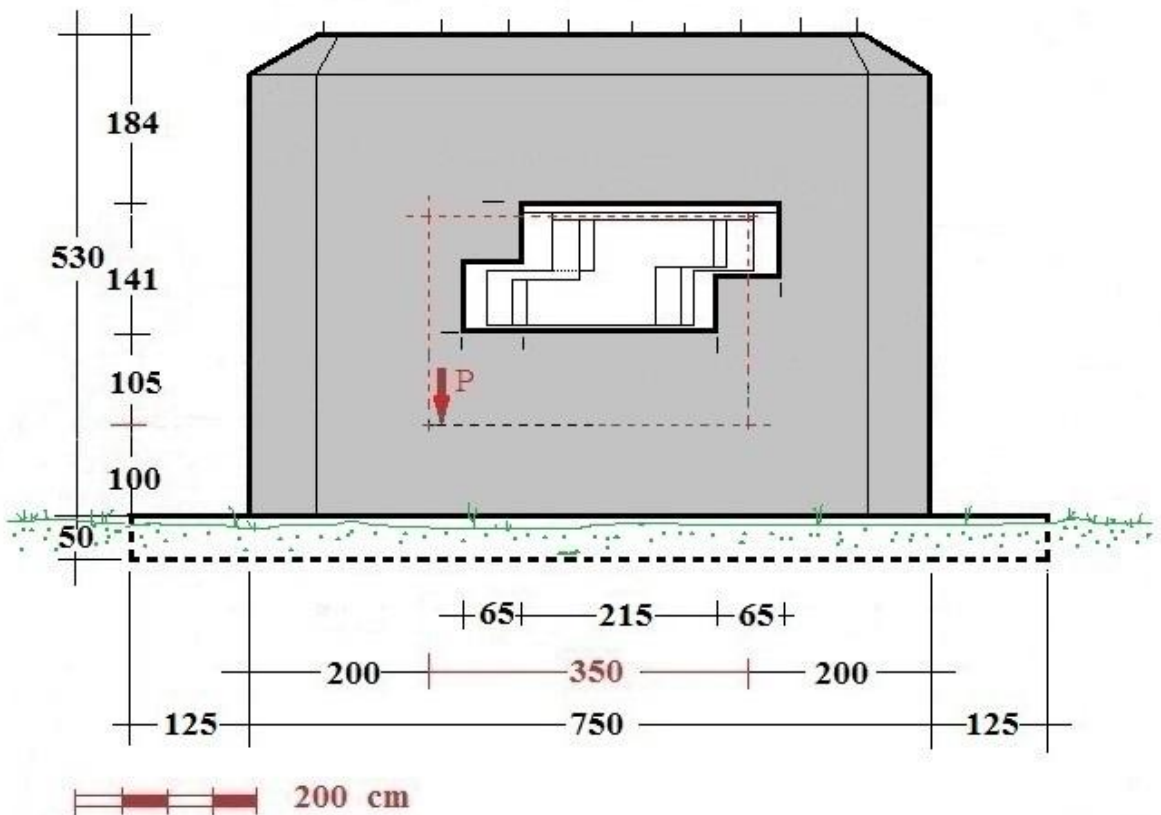
Ook hoog in de tussenwand links is zo'n buis aangebracht naar de kanonskamer.

leksporen door 2 meter beton!

een der vier gaten 100 cm diep, maar met welk doel?

R703 Harsloweg; en het lag in de bedoeling dat ook de bunker Rijnsteeg zo gebouwd had moeten worden. Het dak is langs de omtrek voorzien van haken, vermoedelijk voor de bevestiging van camouflagenetten.

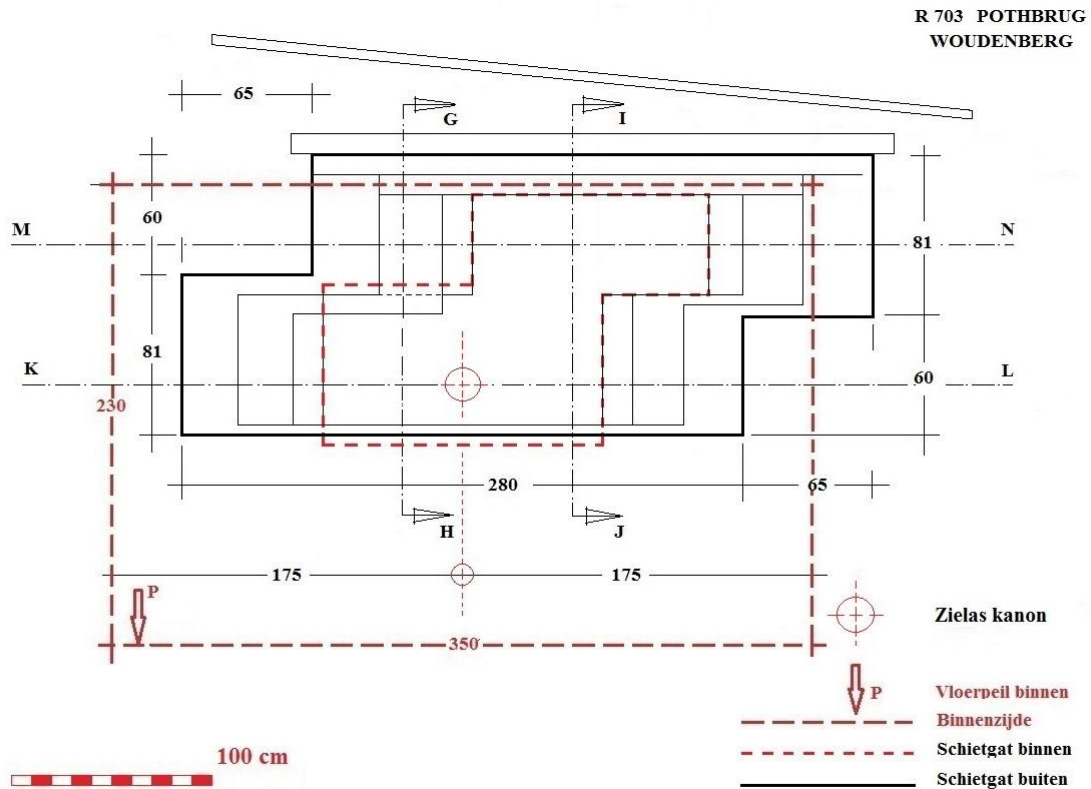

V. Opmetingstekeningen en kostenberekening

De standaard plattegrond en aanzicht schietgat (zuidelijke versie) zijn op bladzijde 7 afgebeeld. De mondingsgaskuil kent echter nog al wat verschillende uitvoeringen, afhankelijk van de situatie ter plekke.

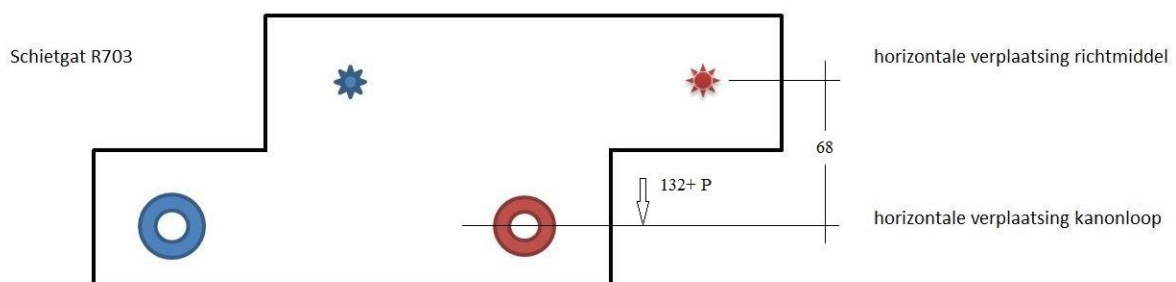
Schietgat.

Hoe is eigenlijk de merkwaardige verschoven vorm van het schietgat te verklaren?

8. BUITENAANZICHT SCHIETGAT

Een wellicht plausibele theorie is de volgende. De vreemde vorm van het schietgat heeft te maken met de richtmiddelen. Op foto's en tekeningen van het kanon (zie ook blz.8) is te zien dat de richtkijker zich vrij hoog aan de linkerzijde van het kanon bevindt.

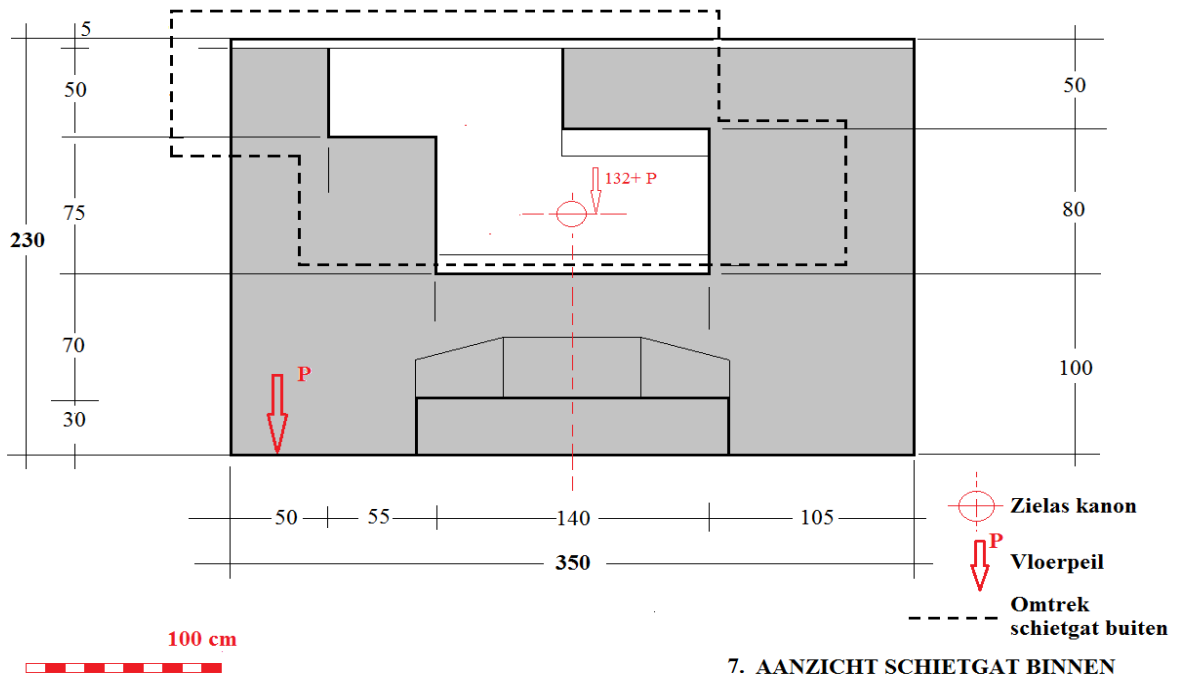
schietgat, buitenaanzicht (Frans ten Veen)

Indien deze aanname juist is, zou het hart van het objectief van de richtkijker zich op ca 68 cm boven de zielas van de loop moeten bevinden = hart bovenste schietopening. De hoogte van de zielas in horizontale stand van het kanon wordt als boven gezegd, op de

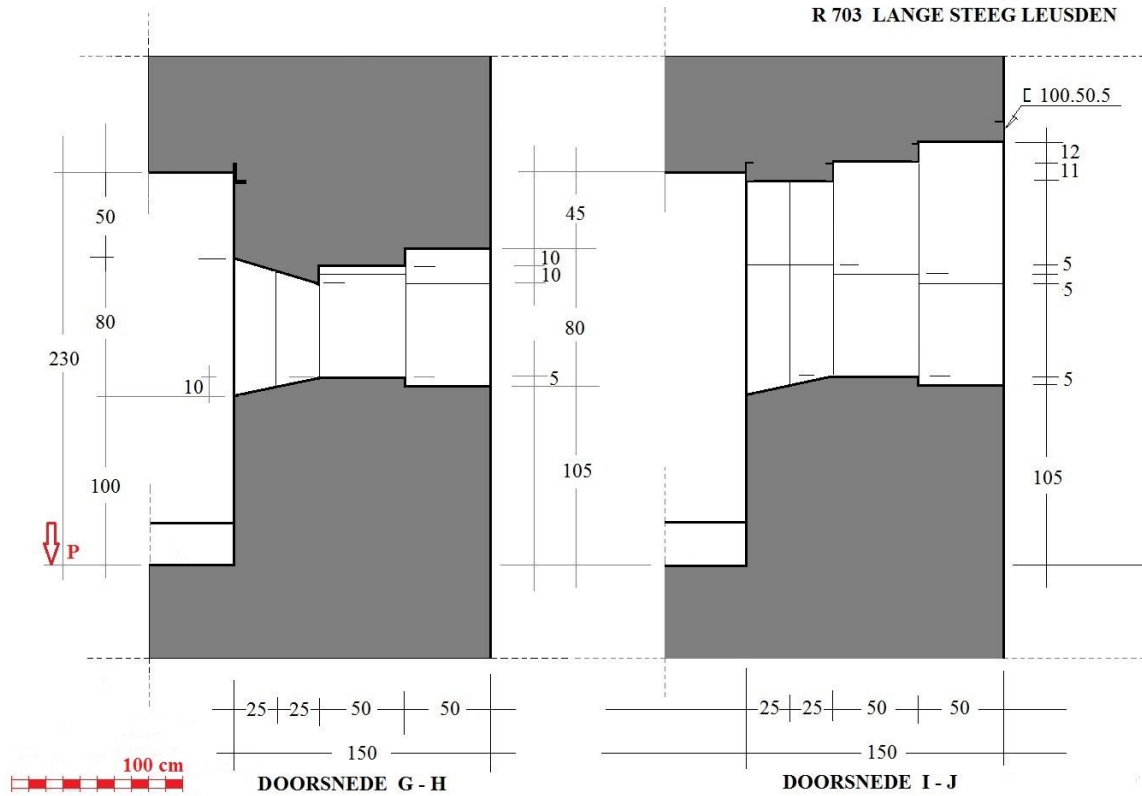

oorspronkelijke tekeningen aangegeven als 1,32 meter boven het vloerpeil. Zie ook de tekening van het binnenschietgat hieronder.

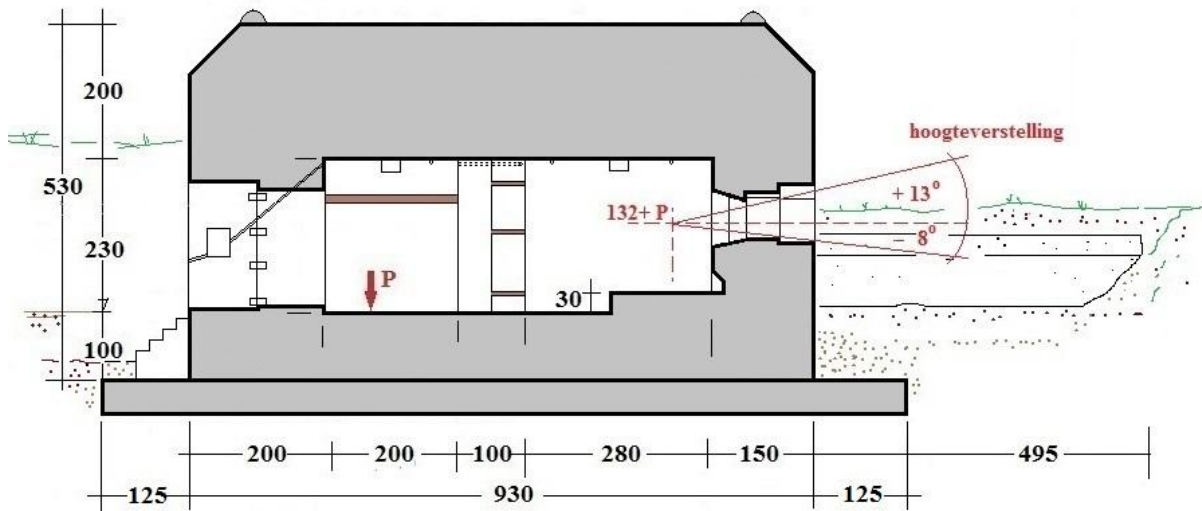
**R 703 POTHBRUG
WOUDENBERG**

R 703 LANGE STEEG LEUSDEN

R 703 POTHBRUG
WOUDENBERG

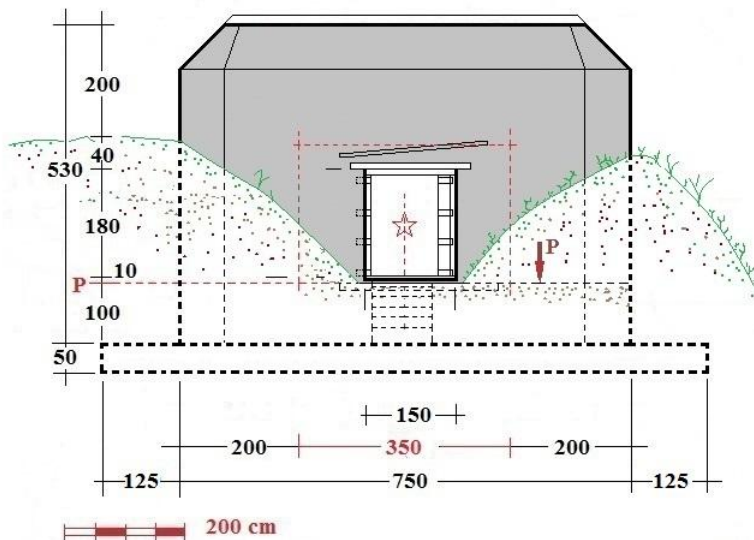

200 cm

6. LANGSDOORSNEDE A - B

Pothbrug met z'n unieke? trap vóór de entree; naar het niveau van de loopgraven? zie ook luchtfoto op blz.35

R 703 POTHBRUG
WOUDENBERG

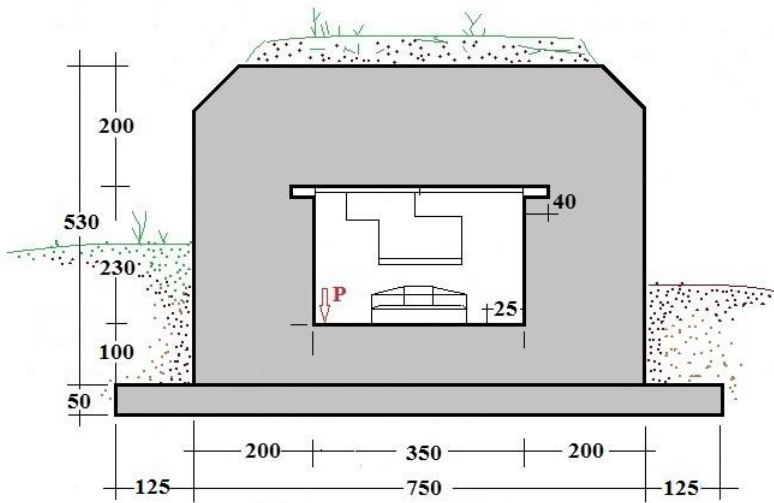

--- binnenzijde
↓ P vloerpeil binnen
☆ hartlijn

3. ACHTERAANZICHT

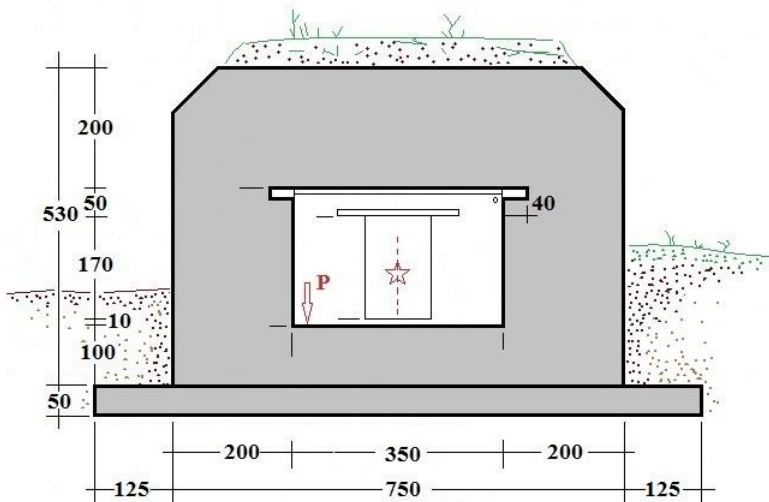
De wallen links en rechts geven de huidige - 2016 - toestand weer

R 703 LANGE STEEG
LEUSDEN

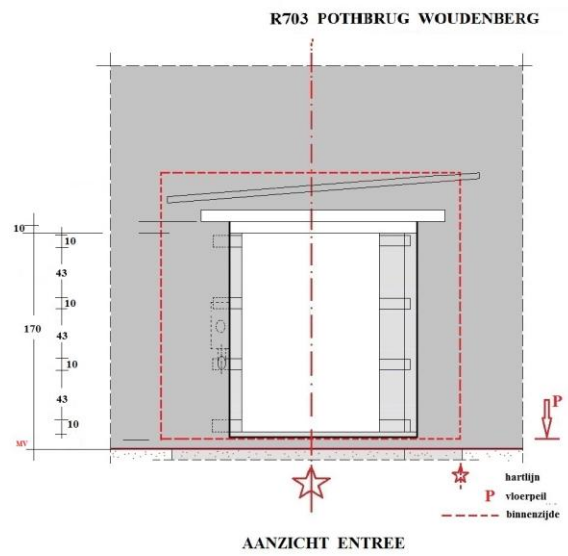
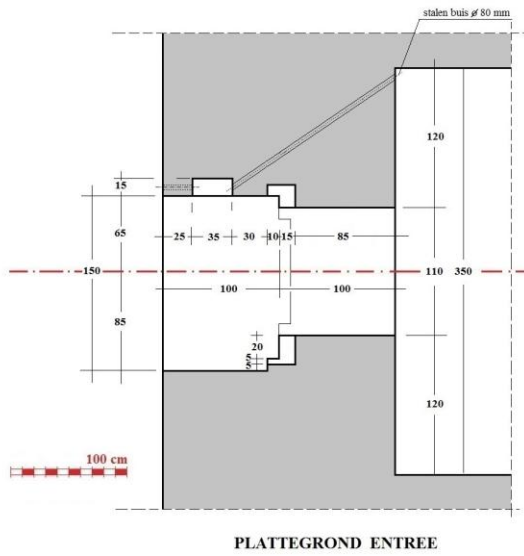
4. DWARSDOORSNEDE C - D

R 703 LANGE STEEG
LEUSDEN

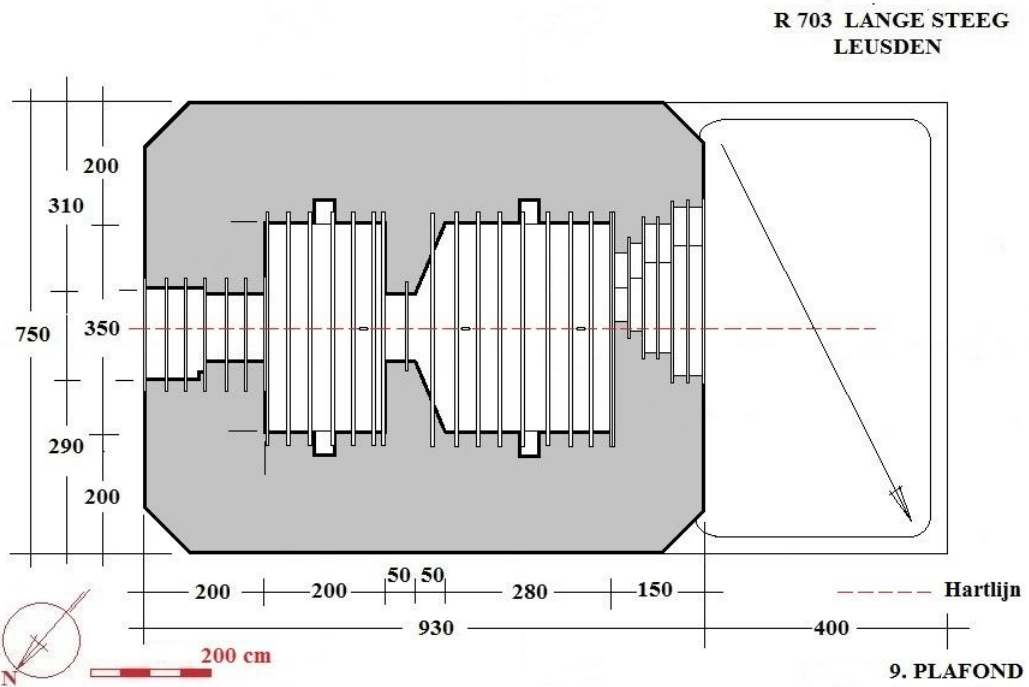

5. DWARSDOORSNEDE E - F

dwarsdoorsnede ter plaatse van de raadselachtige kassen, richting schietgat (boven) en richting entree (onder)

de entree met z'n nooit gebruikte, opvallende kassen voor het bevestigen van de pantserdeur

Bronnen.

Op de navolgende site wordt een totaaloverzicht gegeven van alle aanwezige en verdwenen R703 bunkers:
<http://westwall.elvemie.nl/>

Tijdschrift van de Stichting "Oud Nijkerk", uitgaven 2002, 2003 en 2004.

Foto's van de Stichting Historisch Hoewelaken.

Foto's van de Stichting Oud Veenendaal en Oud Woudenberg

Filmfragmenten van de Vereniging Oud Renswoude

Site van Oud Scherpenzeel.

Bert Rietberg. De Grebbelinie.

Foto's en tekeningen eigen archief; kaarten van Google Earth & Maps, tenzij anders vermeld.

Mijn Gelderland. Jaargang 2015, nr.4. Leo van Midden, Verdediging van het Derde Rijk in Gelderland.

Meer info op de sites:

<http://bunkersite.com/locations/holland/utrecht/utrecht.php>

<http://www.grebbelinie.nl/page/pantherstellung>

<http://www.bunkerinfo.nl/>

www.westwall.elvemie.nl/ede2.html.

Pothbrug Woudenberg; linksonder betonresten, gevonden bij de uitgraving. Het schietgat heeft unieke (alleen hier aangetroffen) ingestorte latten voor de bevestiging van scherfwerende betimmering

H
28-01-2016

Lange Steeg Leusden